

ΑΝΕΚΔΟΤΟ ΓΑΛΛΙΚΟ ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΟ
ΓΥΡΩ ΣΤΑ ΤΕΛΕΥΤΑΙΑ ΧΡΟΝΙΑ
ΤΗΣ ΠΟΛΙΟΡΚΙΑΣ ΤΟΥ ΧΑΝΤΑΚΑ

Λίγα ιστορικά γεγονότα απασχόλησαν την παγκόσμια ιστοριογραφία και φιλολογία τόσο όσο ο Κρητικός Πόλεμος, με τὸ μοναδικὸ δραματικὸ γεγονὸς μιᾶς πολιορκίας πὸν βάσταξε εἰκοσιτρία ὀλόκληρα χρόνια. Ἡ ἀγωνία μετὴν ὁποία παρακολούθησε ὀλόκληρη ἡ Δύση τὸν ἀγῶνα τοῦ τελευταίου προπύργιου τῆς Χριστιανοσύνης, τοῦ ἡρωϊκοῦ Χάνδακα, ἐναντίον τῶν φανατισμένων ὀρδῶν τῆς Ἀνατολῆς, ἡ συγκίνηση πὸν αἰσθάνθηκε ὅλος ὁ κόσμος στὴν πτώση τοῦ δικαιολογῶν ἀπόλυτα τὴν απασχόληση αὐτή¹. Εἶναι ἀπαραίτητο νὰ συγκεντρωθῆ σὲ εἰδικὴ μελέτη ὀλόκληρη ἡ βιβλιογραφία γύρω στὸ κοσμοϊστορικὸ αὐτὸ γεγονὸς καὶ σ' αὐτὴ νὰ συμπεριληφθοῦν καὶ τὰ πολυάριθμα χειρόγραφα πὸν σήμερα βρίσκονται σκορπισμένα στὶς διάφορες βιβλιοθήκες. Ὁ διάσημος Ἐνετολόγος Giuseppe Gerola ἔκαμε τὸ πρῶτο βῆμα καὶ ἔδωσε μιὰ πολὺ ἐκτεταμένη βιβλιογραφία τῶν δημοσιευμένων διηγήσεων τοῦ Κρητικοῦ Πολέμου, σ' αὐτὴ ὅμως δὲν περιέλαβε κανένα χειρόγραφο². Πολλὲς ἀπὸ τὶς διηγήσεις αὐτὲς εἶναι γραμμένες ἀπὸ αὐτόπτες τῆς πολιορκίας, μερικὲς μάλιστα γράφηκαν ἀπὸ πρόσωπα πὸν ἔπαιξαν κύριο ρόλο στὸν ἀγῶνα, ἐνῶ ἄλλες στηρίχθηκαν σὲ ἡμερολόγια, σημειώματα, στὴν ἐπίσημη ἢ μυστικὴ ἀλληλογραφία τῶν κυριωτέρων προσώπων. Ἀπὸ αὐτὴ τὴν ἀποψη εἶναι σπουδαῖο τὸ βιβλίο τοῦ François Savinien d'Alquié, *Les mémoires du Voyage de monsieur le Marquis de Ville au Levant, ou l' Histoire curieuse du Siège de Candie*, Amsterdam 1671, πὸν χρησιμοποίησε γιὰ πηγὲς τὰ ἡμερολόγια τῶν στρατηγῶν Μαρκησίων de Ville καὶ St. André Montbrun, τὰ ἀπομνημονεύματα τοῦ J. Rostaigne, πὸν παραστάθηκε στὴν πολιορκία καὶ τὶς διηγήσεις

---

¹) Bigge, *Der Kampf um Candia in den Jahren 1667 — 1669* (Kriegsgeschichtliche Einzelschriften, Heft 26), Berlin 1899: «*Es kommt hinzu, dass die Kriegereignisse um Candia einst das ganze Christliche Europa und die Muhamedanische Welt Jahrzehnte lang in Athem gehalten, dass die dortigen Kämpfe eine noch bis fast in die Gegenwart hineinreichende sagenhafte Berühmtheit erworben haben...*». Βλ. καὶ Γ. Χατζιδάκι, *Διάλεξις περὶ τοῦ Κρητικοῦ Πολέμου*, Ἀθῆναι 1910.

²) Giuseppe Gerola, *Monumenti Veneti nell' Isola di Creta*, Venezia 1905, I, XV not. 2.

ἀνθρώπων ποὺ ὑπηρετήσαν κάτω ἀπὸ τὶς σημαῖες τῶν Δουκῶν τοῦ Λουνεβούργου, τοῦ κόμητος de la Feuillade, τοῦ κόμητος Waldeck καὶ τῶν δουκῶν de Navailles καὶ Beaufort³. Ἀκόμα τὸ βιβλίον τοῦ Συνταγματάρχου Bigge⁴, ποὺ ἀναδίφησε τὶς ἀναφορὰς τοῦ Ναυάρχου τοῦ Παπικοῦ Στόλου, ἀρχηγοῦ τῆς ἐπικουρίας τῆς Δύσης στὰ δύο τελευταῖα ἔτη τῆς πολιορκίας, Vincenzo Rospigliosi. Περισσότερο συνθετικὸ ἔργο γιὰ τὰ γεγονότα τοῦ Κρητικοῦ Πολέμου εἶναι τὸ βιβλίον τοῦ Ἑνετοῦ Συγκλητικοῦ Andrea Valiero (1615 - 1691), *Storia della guerra di Candia*, ποὺ ἐκδόθηκε τὸ 1859 ἀπὸ τὸν Giou. Paoletti.

Ὁ Valiero, σὰν ἀρχηγὸς σὲ μιὰ μονάδα τοῦ βενετσιάνικου στόλου καὶ ἀργότερα γενικὸς προβλεπτής στὰ νησιά τοῦ Ἰονίου, παρακολούθησε περισσότερο ἐνεργὰ τὰ γεγονότα τοῦ πολέμου καὶ ὠργάνωσε πολλὰ φορὲς τὴν βοήθεια ποὺ ἔστειλε ἡ Ἑνετία στὴν Κρήτη⁵. Ἔτσι ἦταν τὸ κατάλληλον πρόσωπον γιὰ τὴν γενικώτερη συγγραφὴ τῆς ἱστορίας τοῦ κρητικοῦ πολέμου. Μέσα σὲ γενικώτερον πλαίσιον ὁ ἱστορικὸς Girolamo Brusoni, *Historia dell' ultima Guerra tra Veneziani e Turchi, nei regni di Candia e Dalmazia dal 1644 sino al 1671, Venezia 1673*, ἐντάσσει τὴν δραματικὴν ἱστορίαν. Μερικὰ ἀπὸ τὰ βιβλία ποὺ κυκλοφόρησαν ἀμέσως ὕστερα ἀπὸ τὸ πέσιμον τοῦ Χάνδακα ἢ τὸν ἀκόλουθον χρόνον παρουσιάζουν γιὰ τὴν ἐπικαιρότητα καὶ ἐνημέρωσίν τους ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον⁶.

Σὲ ἀπομνημονεύματα ἢ σημειώματα τῶν στρατηγῶν J. Waldeck καὶ Werdmüller στηρίχθησαν μονογραφίαι⁷, ποὺ παρ'

³) Περίληψιν τοῦ ἔργου μὲ μακρὰν εἰσαγωγὴν ἐδημοσίευσεν ὁ Γ. Σήφιακας, Ἡ πολιορκία τοῦ Χάνδακος κατὰ τὰ ἀπομνημονεύματα τοῦ στρατηγοῦ τοῦ ἑνετικοῦ πεζικοῦ Ghiron Marquis de Ville, ΕΕΚΣ τόμ. Α', 209 κ. ἔξ.

⁴) Βλ. σημ. 1.

⁵) Andrea Valiero, *Storia d. guerra di Candia*, Trieste 1859, σ. XV.

⁶) Τέτοια εἶναι τὸ βιβλίον τοῦ Frugoni, *Candia angustiata*, Venezia 1669, καὶ τὰ: *Journal du siége de Candie*, Lyon 1669, Palmer, Graf von Castlemain, *A relation of the siege of Candia*, London 1670, *A description of Candia in its Ancient and modern State, with an account of siege there of beginn by the Ottoman Emperor in the year 1666, continued in 1667 and 1668 and surrenderd the lather of 1669*, London 1670.

⁷) J. Waldeck, *Ausführliches Diarium alles dessen was von den unter des Herrn Josias von Waldeck Conduite wider den Erbfeind zu Hülf geschickten auxiliar-Völkern in der belagerten Festung Candia schrift und denkwürdiges 1669 virgegangen*. (?). Zeller-Werdmüller, Hans Rudolf Werdmüller als venetianischer Generalleutenant der Artillerie in der Levante (LXXXV Neujahrblatt der Feuerwerker Gesellschaft in Zürich), Zürich 1900.

ὄλο πού παρουσιάζουν κάποιο εἰδικώτερο μᾶλλον ἐνδιαφέρον, εἶναι σημαντικὲς ἀφοῦ προέρχονται ἀπὸ πρόσωπα πού ὄχι μόνο ἔπαιξαν σπουδαῖο ρόλο στὴν ἄμυνα τοῦ Χάνδακα, ἀλλὰ εἶχαν καὶ ὀλοκληρωτικὴ ἐνημέρωση πάνω στὰ ὀχυρωματικὰ ἔργα τοῦ φρουρίου.

Ἡ ἑλληνικὴ φιλολογία πάνω στὰ συγκλονιστικὰ αὐτὰ γεγονότα σιτάθηκε σχετικὰ πολὺ φτωχῆ. Στους Κρητὲς δὲν ἔμενε παρὰ νὰ θρηνοῦν γιὰ τὴν καινούρια σκλαβιὰ καὶ μορφὴ θρηνῶν ἔχουν τὰ περισσότερα πού γράφηκαν. Θρηνητικὴ μορφὴ παίρνει τὸ ψευδολόγιο ἔργο τοῦ Ἐθανασίου τοῦ Σκληροῦ⁸ καὶ σὲ θρηνο τελειώνει τὸ γνωστὸ ἔργο τοῦ Μαρίνου Ἐζάνε Μπουνιαλῆ⁹ πού παρουσιάζει πολὺ μεγαλύτερο ἐνδιαφέρον παρ' ὅλη τὴ σύγχυση στὴ διήγηση τῶν γεγονότων καὶ παρὰ τὴν πολὺ μέτρια ἱκανότητα τοῦ στιχοπλόκου ποιητῆ. Μαζὶ μὲ τοὺς Κρητὲς θρηνεῖ γιὰ τὸ πέσιμο τῶν κρητικῶν πόλεων ὁ Ἱερομόναχος Ἀνθίμος - Ἀκάκιος ὁ Διακρούσης, ἀπὸ τὴν Κεφαλληνία, σὲ ἀκόμη χειροτέρους στίχους⁹. Ἀπὸ τὰ πολυάριθμα χειρόγραφα πού βρίσκονται σὲ πολλὲς βιβλιοθῆκες¹⁰ ἐλάχιστα δημοσιεύθηκαν. Τὸ περιοδικὸ «Κρητικὰ Χρονικὰ» ἐδημοσίευσε ἓνα ἀπὸ τὰ πιὸ ἐνδιαφέροντα¹¹, γιὰτὶ γράφηκε (ἀγγλικά) ἀπὸ πρόσωπο πού παραστάθηκε στὶς διαπραγματεύσεις γιὰ τὴν παράδοση τοῦ Χάνδακα καὶ πού ἀσφαλῶς εἶχε τὴ δυνατότητα νὰ ἀντλή τις πληροφορίες καὶ ἀπὸ τουρκικὲς πηγές. Κρίθηκε τώρα σκόπιμο νὰ δημοσιευθῆ ἄλλο ἓνα χειρόγραφο, γαλλικὸ αὐτῆ τῆ φορᾶ, πού παρουσιάζει τὰ γεγονότα μὲ πολὺ ἐνδιαφέροντα τρόπο καὶ πού ἀσφαλῶς γράφηκε ἀπὸ κάποιον ἀπὸ τοὺς στρατιωτικοὺς τοῦ Κάστρου, πολὺ καλὸ γνώστη τῶν ἔργων τῆς ὀχυρωματικῆς, μὲ τὰ ὁποῖα μὲ ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον ἀσχολεῖται. Τὴν ὑπαρξὴ τοῦ χειρογράφου μᾶς τὴν ἔκαμαν γνωστὴ οἱ κ. κ. Βασίλης Λαούρδας καὶ Λευτέρης Πρεβελάκης καὶ ὁ τελευταῖος πῆρε τὴν φροντίδα γιὰ τὴ φωτογράφηση σὲ μικροφίλμ, ἔχοντας τὴν πρόθεση νὰ τὸ δημοσιεύσῃ στὰ «Κρητικὰ Χρονικὰ». Ἐπειδὴ ἔξ αἰτίας ἄλλων ἐπείγουσῶν ἐργασιῶν του ἐμποδίσθηκε σ' αὐτό, δημοσιεύεται τὸ χειρό-

⁸) Ἐθανασίου ἐκ Πικρίδων Ἱατροῦ, Θρηνος εἰς τὴν ἑαυτοῦ Κρητομήτορα πάτρην, τῆς ἀπάσης νήσου καταστροφῆς ἔνεκεν. (Κ. Σάθα, Ἑλλην. Ἀνέκδοτα, τομ. Β').

⁹) Ἀνθίμου Διακρούσης καὶ Μαρίνου Ζάνε τοῦ Μπουνιαλῆ, ποιήματα συλλεγόμενα καὶ ἐκδοθέντα ὑπὸ τοῦ Ἀρχιμανδρίτου Ἀγαθαγγέλου Εηρουχάκη, Τεργέστη 1908 (ὑπὸ τὸν τίτλον: Κρητικὸς Πόλεμος).

¹⁰) G. Gerola, αὐτόθι: «*Le relazioni manoscritte sulla guerra ed i documenti inediti che riguardano quei fatti sono senza numero*».

¹¹) Χιονίδης Χ., Ἀγγλικὸν ὑπόμνημα περὶ τῆς πολιορκίας καὶ πτώσεως τοῦ Χάνδακος, «Κρητ. Χρονικὰ» III σ. 403 κ. ἔξ.

γραφο ἐδῶ ¹² χωρὶς ἰδιαίτερη ἱστορικὴ ἐπεξεργασία καὶ ὑπομνηματισμὸ μὲ τὴν βεβαιότητα ὅτι καὶ ἔτσι θὰ εἶναι πολὺ χρήσιμο γιὰ τὸν μέλλοντα ἱστορικὸ τῆς Ἱστορίας τῆς Κρήτης.

Τὸ χειρόγραφο ποὺ περιέχει τὸ κείμενο τῆς πολιορκίας τοῦ Χάντακα εἶναι κατατεθειμένο στὸ Βρεταννικὸ Μουσεῖο μὲ τὰ ἀκόλουθα στοιχεῖα: Manuscripts, Catalogue Add. 33264. Εἶναι μικρὸς κώδικας ἀπὸ χαρτὶ διαστάσεων 0,135×0,08¹³, γραμμένος ὁλόκληρος ἀπὸ τὸ ἴδιο χέρι. Τὸ κείμενο *Le Siège de Candie* βρίσκεται στὶς σελίδες 113—199. Ὑπάρχει ὅμως καὶ χωριστὴ ἀρίθμηση τῶν σελίδων τοῦ κειμένου αὐτοῦ ποὺ φτάνουν τὶς 179¹⁴. Ἡ γραφὴ εἶναι ἐπιμελημένη καὶ δὲν παρουσιάζει ἰδιαίτερες δυσκολίες στὴν ἀνάγνωση, ἐκτὸς ἀπὸ μερικὲς συντομογραφίες. Γλῶσσα καὶ γραφὴ τὸ χρονολογοῦν μὲ ἀσφάλεια μέσα στὸν 17^{ον} αἰῶνα, μὰ θὰ ἦταν πολὺ δύσκολο νὰ ἀπαφανθῆ κανεὶς ἂν εἶναι τὸ πρωτότυπο τοῦ συγγραφέα ἢ ἀντίγραφο παρμένο ἀπὸ ἄλλο χειρόγραφο ποὺ γράφτηκε σύγχρονα ἢ λίγο ὑστερώτερα ἀπὸ τὰ γεγονότα. Τὸ δεύτερο φαίνεται πιθανώτερο ἀπὸ τὴν ποικίλη ὕλη τοῦ χειρογράφου, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν κάπως ἐξειλιγμένη γραφὴ του, ὅπως καὶ ἀπὸ μικρὰ λάθη ποὺ δὲν εἶναι φυσικὸ νὰ εἶχαν γίνει ἀπὸ τὸν συγγραφέα. Ἡ πυκνότητά τῆς γραφῆς δὲν εἶναι παντοῦ ἢ ἴδια· στὴν ἀρχὴ ἢ γραφὴ εἶναι ἀραιότερη καὶ πιὸ ἐπιμελημένη· ὕστερα πυκνώνει καὶ γίνεται πιὸ ἄτακτη. Στίξη ἐκτὸς ἀπὸ κόμματα δὲν χρησιμοποιεῖται κι' αὐτὸ δυσκολεύει κάπως τὴν κατανόηση, ἀφοῦ μάλιστα καὶ τὸ ὕφος τοῦ συγγραφέα δὲν ἔχει μεγάλη σαφήνεια· καὶ ἡ ἀδιάκοπη ἀνάμιξη τεχνικῶν ὄρων ὀχυρωματικῆς μεγαλώνει ἀκόμη περισσότερο τὶς δυσκολίες ἔτσι ποὺ θεωρήθηκε ὄχι μόνο σκόπιμο μὰ καὶ ἀναγκαῖο νὰ παρατεθῆ καὶ ἡ μετάφραση τοῦ κειμένου γιὰ μεγαλύτερη εὐκολία αὐτῶν ποὺ πρόκειται νὰ ἀσχοληθοῦν μ' αὐτό

Θεωροῦμε σκόπιμο νὰ παραθέσουμε σύντομη περίληψη τοῦ περιεχομένου τοῦ χειρογράφου.

Προδοσία ἀνωτέρου τεχνικοῦ ἀπὸ τὸ Κάστρο φέρνει ἀλλαγὴ στὸ σημεῖο καὶ τὴν τακτικὴ τῆς ἐπιθέσεως, ποὺ στρέφεται τώρα στὸν Ἄγ. Ἀνδρέα καὶ Σαμπιονέρα μὲ μεγάλα πλεονεκτήματα (σελ. 1-5). Ὁ ἐχθρὸς προωθείται μὲ τὴν κατάληψη τῶν ἐξωτερικῶν ὀχυρῶν, ἀκολου-

¹²⁾ Τὰ «Κρητικὰ Χρονικὰ» ἐκφράζουν ἀπὸ ἐδῶ θερμὲς εὐχαριστίες καὶ γιὰ τὴν φωτογράφιση τοῦ κώδικα καὶ γιὰ τὴν παραχώρηση τῆς δημοσιεύσεως.

¹³⁾ Οἱ διαστάσεις ὑπολογίσθηκαν περίπου, μὲ βάση τὴν κλίμακα τῆς φωτογραφίσεως ποὺ δίνεται στὴν πρώτη φωτοτυπία μαζί μὲ τὰ στοιχεῖα τοῦ κώδικα.

¹⁴⁾ Ἡ ἀρίθμηση τῶν σελίδων 30—31 ἔχει ἐπαναληφθῆ δυὸ φορές, καὶ τῆς 106 ἐπίσης.

θώντας τὴ μέθοδο τῆς βαθμιαίας διεισδύσεως, καὶ προσπαθεῖ ἄλλοις γενικὴ ἐπίθεση νὰ καταλάβει τὴν πόλη πρὶν νὰ φθάσουν οἱ ἐπικουρίες (5 - 9). Οἱ ξένες ὅμως ἐπικουρίες φθάνουν ἄφθονες καὶ μὲ τὴ συμβολὴ τοῦ βενετσιάνικου στόλου, ποὺ ἔχει ἀναγκάσει τοὺς Τούρκους νὰ ἐφοδιάζονται μόνο ἀπὸ τὰ Χανιά, ἀποβιβάζονται παρὰ τὴν τουρκικὴ ἀντίδραση καὶ βρίσκουν θερμὴ ὑποδοχὴ (9 - 12).

Περιγράφεται ὁ τρόπος ἀμύνης τῶν πολιορκουμένων μὲ τὶς μεγάλες καὶ μικρὲς γραμμὲς ὀπισθοχωρήσεως, τὶς ὑπονόμους καὶ τὶς στοᾶς (13 - 15). Ἡ κατάσταση εἶναι κακὴ καὶ ὑπάρχουν ἄφθονα κρούσματα ἀπειθαρχίας καὶ προδοσίας. Ἡ ἐπικουρία ἀνακουφίζει, ἀλλὰ ἀποδεικνύεται ὄχι ἀρκετὴ (15 - 17). Τὸ βάρος τῆς ἐπιθέσεως ἔχει ἡ περιοχὴ τοῦ Ἁγίου Ἀνδρέα, γιὰ τὸ πρόβλημα τοῦ Ἁγ. Πνεύματος ἔχει παρακαμφθῆ καὶ ἡ ἐγκατάσταση τῶν ἐχθρῶν στὰ πόδια τοῦ ρήγματος εἶναι εὐνοϊκὴ. Ἡ Σαμπιονέρα, δυσκολοπρόσβλητη καὶ καλὰ διοικούμενη στὰ τεχνικὰ ἔργα, βασανίζεται λιγώτερο· μεγάλες ὅμως εἶναι οἱ ζημιὲς στὸν Ἁγιο Ἀνδρέα γιὰ τὴν ἀνικανότητα καὶ ἀμέλεια τῶν τεχνικῶν διοικητῶν (17 - 22). Ὑστερα ἀπὸ τὸν ἐρχομὸ τῶν ἐπικουριῶν τοποθετοῦνται νέοι διοικηταί, ὁ Καταρὶν Κορνάρος στὸν Ἁγ. Ἀνδρέα καὶ ὁ Ἰερών. Μπατάϊγ στὴ Σαμπιονέρα, κάτω ἀπὸ τὴ γενικὴ διοίκηση τοῦ Γενικοῦ Καπετάνιου καὶ τοῦ Μαρκησίου ντὲ Σαιντ Ἀντρέ, ποὺ διευθύνουν τὸν ἐφοδιασμό. Ὁ τελευταῖος ἀσκεῖ τὴν κύρια στρατιωτικὴ διοίκηση μὲ ἀναπληρωτὴ τὸν στρατηγὸ Σπάρρ. Περιγράφεται τὸ σύστημα τοῦ ἀλληλοελέγχου στὴ διοίκηση, ἡ ἀνάμιξη καὶ ἡ κατανομὴ τῶν μονάδων (22 - 27).

Ἡ τακτικὴ τῶν Τούρκων μὲ τὰ πυκνὰ καὶ μικρὰ χαρακώματα, τὸν ἔλεγχο τῶν προχωρημένων γραμμῶν μὲ τὰ καταφύγια προστασίας καὶ ἐφοδιασμοῦ, γιὰ νὰ γίνεται οἰκονομία ἔμψυχου ὑλικοῦ, τὴν ἐξουδετέρωση τῶν ὑπονόμων τῶν ἀντιπάλων, καὶ τὴν ἄφθονη χρῆση βομβῶν καὶ χειροβομβίδων, ἀποδεικνύεται πολὺ ἀποτελεσματικὴ (28 - 30). Οἱ πολιορκημένοι ἀμύνονται μὲ «καπιονέρες» καὶ ὑπονόμους· ὁ ἐφοδιασμός τῶν ὑπέργειων καὶ ὑπόγειων ἔργων εἶναι ἀνομοιογενὴς καὶ αὐτὸ μαζὶ μὲ τὴν ἀπρονοησία καὶ ἀμέλεια τῶν τεχνικῶν τῶν ὑπόγειων ἔργων φέρνει μεγάλες ἀπώλειες· πολὺ ἀποτελεσματικὴ εἶναι ἡ χρῆση κασσιδιῶν μαρουτιοῦ ποῦ ἀνατινάσσουν τὰ χαρακώματα τοῦ ἐχθροῦ (31 - 39). Οἱ Τούρκοι κυριεύουν τὸ κύριο σῶμα τοῦ προμαχώνα Ἁγ. Ἀνδρέα. Ὁ ἐρχομὸς καινούριων ἐπικουριῶν τοῦ Μπρούσβικ καὶ Λούνεμπουργκ μὲ διοικητὴ τὸν Βαλντέκ ἀναπληρώνει τὶς μεγάλες ἀπώλειες (39 - 42). Στὴ Σαμπιονέρα γίνεται ρωμαλέα ἄμυνα καὶ ἡ «φάλα μπράγκα» στὰ πόδια τοῦ τείχους συγκρατεῖται μὲ ἐξόδους, πρᾶγμα ποὺ ἀποθαρρύνει τοὺς Τούρκους καὶ χαλαρώνει ἐκεῖ τὴν ἐπίθεση (42-

45). Ἐπεισόδια δὲν λείπουν· ὁ Σπάρρ παύεται καὶ ἀπομακρύνεται στὴ Δία ὕστερα ἀπὸ ἐπεισόδιο μὲ τὸν Κορνάρο καὶ τὸν τραυματισμὸ τοῦ Καστιλλὰν (46 - 50). Ὁ Καταρὶν Κορνάρο πεθαίνει ἥρωϊκὰ καὶ ὁ Βαλντέκ τοποθετεῖται στὴν «Σκωτσέζα», τὸ κύριο σημεῖο τῆς ἐπιθέσεως τῶν Τούρκων· ὀχυρώνει τὸ μέρος, μὰ οἱ ἀπώλειες εἶναι σημαντικές γιατί ὕστεροῦν σιὰ ὑπόγεια ἔργα (52 - 55). Τραυματισμοὶ καὶ ἀσθένεια τῶν διοικητῶν Μόλισον, Ρόσεφελντ καὶ αὐτοῦ τοῦ Βάλντεκ δυσκολεύουν περισσότερο τὴν ἄμυνα (55 - 58). Ὁ ἐχθρὸς κάνει προόδους, κυρίως ἐξ αἰτίας τῆς ἀδυναμίας τῶν μηχανικῶν, πού παρ' ὀλίγο νὰ ἀνατινάξουν τὸ ρῆγμα στὴν Σαμπιονέρα. Ὁ ἀγὼν γίνεται γύρω στὸν πρόβολο καὶ τὴν γραμμὴ ὀπισθοχωρήσεως τοῦ Ἁγίου Ἀνδρέα, μὲ μεγάλη φθορὰ σὲ πυροβόλα καὶ πυροβολητές. Μεγάλος εἶναι ὁ κίνδυνος νὰ κυριευθῇ ἡ γραμμὴ καὶ ἔτσι ἡ πόλη προτοῦ φθάσουν οἱ γαλλικὲς ἐπικουρίες (59 - 66). Ἔτσι ὁ συντ. Ἀνάντης στέλνεται γιὰ νὰ ἐπιταχύνει τὸν ἔρχομὸ τῶν Γάλλων πού φθάνουν καὶ γίνονται δεκτοὶ μὲ ἀμέτρητη χαρὰ, ἐξ χιλιάδες μὲ διοικητὴ τὸ δοῦκα ντὲ Νοάϊγ (66-69).

Ὁ Μπωφόρ ἀποφασίζει ἄμεση ἐπίθεση, προτοῦ φθάσουν οἱ γαλλέρες μὲ τὴν παπικὴ βοήθεια, στὴ Σαμπιονέρα μὲ μεγάλη μυστικότητα (70 - 73). Ἡ ἐνέργεια αὐτὴ κρίνεται αὐστηρὰ καὶ ἐξηγοῦνται οἱ λόγοι τῆς ἀποτυχίας· ἡ εὐθύνη τοῦ Μεγάλου Καπετάνιου θεωρεῖται ὄχι μεγάλη (73 - 81). Περιγράφεται ἡ προπαρασκευή, στρατοπέδευση, παράταξη, ἡ ἀντιψυχολογικὴ «ἄφεςις ἁμαρτιῶν» καὶ ἡ ἀπόρριψη βοήθειας ἀποσπάσματος Γερμανῶν ἐξ αἰτίας φιλοδοξιῶν (81 - 86), ἡ ἔξοδος, τὸ ἐπεισόδιο τῆς ἀνατινάξεως μὲ τὸν ἀκατάσχετο πανικό, ἡ μάταιη προσπάθεια γιὰ νὰ συγκρατηθοῦν καὶ ὁ ἥρωϊσμός τοῦ Μπωφόρ (87 - 95). Γίνεται κριτικὴ καὶ ἀποδείχεται ἀστήρικτη ἡ εὐθύνη πού ἀποδόθηκε ἀπὸ τὸ Νοάϊγ στὸν Κίλμανσεκ (95 - 99). Ὁ Ναβάϊγ ἀποφασίζει τὴν ἀναχώρηση καὶ βιάζεται νὰ τελειώσῃ τὴ δεύτερη ὀχυρωματικὴ γραμμὴ (100 - 101)· ὁ Σπάρρ ἐπιστρέφει καὶ γίνεται ἔξοδος ἐπιτυχημένη στὴ Σαμπιονέρα γιὰ ἐξουδετέρωση ὄρισμένων ἀποτυχιῶν (102 - 106). Ὁ στόλος βομβαρδίζει τὶς θέσεις τοῦ Ἁγίου Ἀνδρέα, ἀλλὰ ἡ μεγάλη ἔξοδος δὲν πραγματοποιεῖται· μιὰ μερικὴ ὑπὸ τὸν Βάλντεκ δὲν ἔχει ἐπιτυχία καὶ οἱ ἀτυχίες συσσωρεύονται μὲ τὸν τραυματισμὸ καὶ θάνατο τοῦ Βαλντέκ καὶ ἑνὸς ἀντισυνταγματάρχου, καὶ μὲ τὴν ἀνατίναξη μεγάλου πλοίου μὲ τὸν θησαυρὸ τοῦ Νοάϊγ (106β - 112). Ἀκολουθεῖ λεπτομερικὴ διήγηση γιὰ τὸν δραματικὸ ἀγῶνα γύρω στὸ μεγάλο πυροβόλο πού ἐγκαταστάθηκε ἀπὸ τοὺς Ἐνετοὺς στὸ ρῆγμα τῆς Σαμπιονέρας καὶ πού στὸ τέλος γκρεμίστηκε ἀπὸ τοὺς Τούρκους. Ὁ συγγραφεὺς διηγεῖται σὰν αὐτόπτης μάρτυς τὸ ἐπεισόδιο καὶ ἀσκεῖ κριτικὴ (112 - 127). Περιγράφονται οἱ μάταιες προσπάθειες γιὰ νὰ

ἀποτραπή ἢ ἀναχώρηση τῶν Γάλλων μὲ τὴ μεσολάβηση τοῦ Ροσπιλιόζι ἢ ἀπόφαση νὰ παραμείνη μικρὸ ἀπόσπασμα ὡς τὸν ἐρχομὸ νέων ἐπικουριῶν ποὺ ζητοῦν ἀπὸ τὸν Πάπα· ὁ συγγραφέας παραθέτει χαρακτηριστικὸ διάλογο σὲ ἰταλικὴ γλῶσσα (128-135). Ἐπίθεση στὴ Σαμπιγνέρα νομίζεται γενική, ἀλλὰ ἔχει χαρακτῆρα ἀναγνωριστικὸ καὶ μερικὸ μόνο ἀποτέλεσμα. Ὁ ἐχθρὸς προωθείται ὡς τὸ προπέτασμα τῶν τειχῶν, ἀλλὰ ἀντιμετωπίζεται μὲ ἀντεπίθεση, στὴν ἀρχὴ ἐπιτυχημένη (136-144).

Ἡ κατάσταση στὸν Ἅγιο Ἀνδρέα γίνεται τραγική, γιατί οἱ Τοῦρκοι φτάνουν ὡς τὸ τελευταῖο χαράκωμα ποὺ κινδυνεύει νὰ κυριευθῆ (144 - 146). Ἔτσι ὁ Γενικὸς Καπετάνιος παίρνει τὴν ἀπόφαση νὰ συνθηκολογήσει μὲ βάση παλαιότερη διαπραγματεύση γιὰ παραχώρηση τοῦ μισοῦ Βασιλείου ἔναντι ἀναγνωρίσεως τῶν ἀποκτημάτων στὴ Δαλματία (146 - 151). Οἱ διαπραγματεύσεις προχωροῦν μὲ τὸν Ἀνάντη, ποὺ χειρίζεται τὴν ὑπόθεση μὲ διπλωματικὴ δεξιοτεχνία καὶ καταλήγουν στὴ γνωστὴ συνθήκη παραδόσεως τῆς πόλεως καὶ τῶν ἄλλων φρουριῶν ἐκτὸς τριῶν (152 - 156). Ὑστερα ἀπὸ καθυστέρηση τριῶν ἑβδομάδων ἢ ἀποχώρηση γίνεται μὲ μυστικότητα καὶ τάξη τὴ νύκτα γιὰ νὰ ἀποφύγουν παραβίαση τῆς συνθήκης (157 - 161). Οἱ Τοῦρκοι, παρὰ τὴν ἀγανάκτησή τους, σὰν εἶδαν τὴν ἐξαθλίωση τῆς πόλεως, ὑπακούουν στίς αὐστηρὲς διαταγές. Περίεργη εἶναι ἡ ψυχολογικὴ κατάσταση ἐκείνων ποὺ ἀποχωροῦν καὶ ποὺ παίρνουν ὅλα μαζί τους (162 - 164). Ὁ Βεζύρης μπαίνει στὴν πόλη καὶ ρίχνονται ἐορτάσιμες βολές. Ὁ Βενετσιάνικος στόλος προπέμπεται στὴν Κέρκυρα, ἐνῶ ὁ Γενικὸς Καπετάνιος ἐπισκέπτεται τὰ τρία φρούρια ποὺ ἀπομένουν, δίνει διαταγές καὶ βάζει φρουρές καὶ διοικητὲς (165 - 168). Ὁ στόλος πλέει πρὸς τὴν Κέρκυρα, ἀλλὰ παθαίνει ζημιὲς ἀπὸ πειρατὲς ποὺ παρακολουθοῦν. Τὰ πλοῖα ποὺ φέρνουν τὰ βοηθητικὰ στρατεύματα στὴν Ἰταλία παθαίνουν μεγάλες ζημιὲς ἀπὸ τρικυμία. Ὁ Γενικὸς Καπετάνιος περνᾷ τὸν χειμῶνα στὴ Ζάκυνθο καὶ φροντίζει γιὰ τὰ Ἰόνια νησιά (168-171).

Ἡ διήγηση εἶναι ζωηρὴ καὶ μὲ ἐνδιαφέρον. Ὁ συγγραφέας φαίνεται νὰ ἀνήκη στὰ στρατεύματα ἐπιφανείας καὶ γι' αὐτὸ ἀσκεῖ ἰδιαίτερα αὐστηρὴ κριτικὴ ἔναντι τῶν τεχνικῶν τῶν ὑπογείων ἔργων. Σὰν αὐτόπτης μάρτυς παρακολουθεῖ τὴν κατάσταση ἀπὸ κοντὰ καὶ οἱ γνώσεις του σὲ τεχνικὰ ἔργα ἀποδεικνύονται σημαντικὲς, ἔτσι ποὺ νὰ μᾶς δίνη πολὺ ζωντανὴ εἰκόνα τοῦ δραματικοῦ ἀγῶνα τῶν χαρακωμάτων καὶ ὑπονόμων. Δὲν ἔχει ἱκανότητα ἱστορικοῦ συγγραφέα καὶ γράφει μὲ ἀφέλεια, ἀκολουθῶντας τὸ πιὸ πολὺ ὀρθογραφία σχεδὸν ἀκουστικὴ. Ἀλλὰ γι' αὐτὸ ἀκριβῶς ἡ διήγηση γίνεται ἀκόμη πιὸ φυσικὴ. Γενικὰ τὸ κείμενο πρέπει νὰ θεωρηθῆ σὰν ἓνα ἀπὸ τὰ πιὸ ἐνδιαφέροντα πάνω στὴν τελευταία φάση τῆς μακρότατης πολιορκίας τοῦ Χάνδακα,

TOUCHANT LE SIEGE DE CANDIE

Pour en donner une plus parfaite connoissance il faut sca- 113
voir que les Turcs ont mis le siege devant la ville de Candie,
l'an 1667, commanceant avec la saison la plus agreable de l'an-
née, et ont continué leur attaque toute ceste campagne par un
endroit de la ville seulement appellé Panagra, quy estoit une
demye lune devant la pointe d'un bastion appellé de mesme
nom, laquelle ils | prirent devant la fin de l'esté avec d'autres 113v
dehors, a droite et a gauche, et logoient desja sur les bords des
fossés quand un lieutenant colonel natif de Candie s'en va leur
donner advis de la difficulté qu'ils rencontreroient continuant
leur attaque par la, a cause qu'il y avoit beaucoup de terre dont
les assieges se serviroient vallement pour se retrancher, et que
ces costes' la ils ne pourroient jamais, (ou a tout le moins en
beaucoup de temps) forcer la ville tant qu'il y auroit du monde
pour travailler aux retranchemens et aux mines que le plus pro-
pre de la terre de cet endroit de la place favorisoit beaucoup,
au lieu que changeant l'attaque a St. André et Sabionere | en 114
mesme temps, ils osteroyent aux assieges non seulement l'advan-
tage que la bonté et quantitté de la terre dont je viens de faire
mention leur pretoit, mais aussy en s'advanceant dans la ville

ΓΥΡΩ ΑΠΟ ΤΗΝ ΠΟΛΙΟΡΚΙΑ ΤΟΥ ΧΑΝΔΑΚΑ

Γιὰ νὰ δώσω μιὰ τελειότερη εἰκόνα, πρέπει νὰ ξέρετε πὼς οἱ Τοῦρκοι ἄρχισαν τὴν πολιορκία μπροστὰ στὴν πόλη τοῦ Χάνδακα τὸ ἔτος 1667, μὲ τὴν πιὸ εὐχάριστη ἐποχὴ τοῦ χρόνου, καὶ συνέχισαν τὴν ἐπίθεσή τους ὅλη αὐτὴ τὴν ἐκστρατευτικὴ περίοδο ἀπὸ ἓνα μόνο σημεῖο τῆς πόλεως πὸν ὠνομαζόταν Παναγκρά (Παντοκράτορας)· ἦταν ἓνα προπύργιο «μισοφέγγαρο» μπροστὰ στὴν αἰχμὴ ἑνὸς προμαχώνα πὸν ὠνομαζόταν μὲ τὸ ἴδιο ὄνομα καὶ πὸν κυρίεψαν πρὶν ἀπὸ τὸ τέλος τοῦ καλοκαιριοῦ μαζὺ μὲ ἄλλα ἐξωτερικά, δεξιὰ καὶ ἀριστερά. Στρατοπέδευαν πιά στὸ χεῖλος τῶν τάφρων, ὅταν ἓνας ἀντισυνταγματάρχης ἀπὸ τὸν Χάνδακα ἤρθε νὰ τοὺς δώσῃ τὴ γνώμη του γιὰ τὴ δυσκολία πὸν θὰ συναντοῦσαν συνεχίζοντας τὴν ἐπίθεσή τους ἀπὸ τὸ μέρος αὐτό, γιὰτι ἐκεῖ εἶχε πολὺ γῶμα πὸν οἱ πολιορκημένοι θὰ χρησιμοποιοῦσαν στὰ γερά γιὰ νὰ περιχαρακωθοῦν, καὶ γιὰτι ἀπὸ τὴν πλευρὰ αὐτὴ δὲν θὰ μπορούσαν ποτὲ (τοῦλάχιστον θὰ χρειάζονταν πολὺ καιρὸ) νὰ μποῦν στὴν πόλη, ἐφ' ὅσον θὰ ὑπῆρχαν ἄνθρωποι νὰ ἐργάζονται στὰ χαρακώματα καὶ τὶς ὑπονόμους πὸν εὐνοοῦσε πολὺ ἢ πιὸ κατάλληλη γῆ αὐτοῦ τοῦ σημείου. Ἐνῶ, στρέφοντας τὴν ἐπίθεση στὸν Ἅγιο Ἀνδρέα καὶ τὴν Σαμπιονέρα συγχρόνως, θὰ ἀφαιροῦσαν ἀπὸ τοὺς πολιορκημένους ὄχι μόνο τὸ πλεονέκτημα πὸν τοὺς ἔδινε ἡ καλὴ ποιότητα καὶ ἡ ποσότητα τῆς γῆς πὸν ἀνέφερα, ἀλλὰ καὶ προχωρῶντας μέσα στὴν πόλη

ils leur empecheroient la communication de la mer, quy estoit son principale soustien, outre que ces bastions quy en bornoyent les fortifications et les joignoient a la mer estoient les moins flanques de tous, et par concequand de plus breve resistance que les autres. Le grand Visir trouve ceste relation appuyes sur des raisons sy fortes, qu' il s' en laisse d'abord persuader se tournant vers St. Andrè | quy est le plus proche bastion de sa 114v premiere attaque et forma en mesme temps un autre a celuy de la Sabionere de l' autre costé de la place, et par ou il esperoit le plus de la forcer, parce que l' Arsenal el le mole en estoient fort proche, et que des le commencement son canon commandoit à l' entrée du dit mole, de sorte que les barques et aûtres bastimens n' y pouvoient entrer n' y sortir que de nuict et plusieurs fois avec perte. L' on tient que le lieutenant collonel n' avoit pas remarqué de sa propre connoissance l' avantage que les ennemis pourroient tirer de ceste derniere procedure, mais que se trouvant une fois a la table du Marquis | de Ville, Gene- 115 ral des armes de la Republique, ou il s' en parloit plus librement qu' il né se devoit, il l' eut appris de la bouche des generaux mesmes, c' est une belle leçon aux gens de commandement, lesquels ne devroient jamais se communiquer a tout le monde, ou faire commun ce que personne ne devoit scavoit qu' eux, et ceux a quy

θά τοὺς δυσκόλευαν τὴν ἐπικοινωνία μὲ τὴν θάλασσα, πού ἦταν τὸ κυριώτερο στήριγμά τους· ἄς ἀφήσωμε ὅτι οἱ προμαχῶνες πού ἀποτελοῦσαν τὸ ὄριο τῶν ὀχυρώσεων καὶ τὶς ἔνωναν μὲ τὴν θάλασσα, προσβάλλονταν περισσότερο ἀπ' ὄλους ἀπὸ τὰ πλάγια καὶ ἔτσι παρουσίαζαν μικρότερη ἀντίσταση ἀπὸ τοὺς ἄλλους. Ὁ Μεγάλος Βεζύρης βρῖσκει τὴν ἀναφορὰ αὐτὴ στηριγμένη σὲ τόσο δυνατὰ ἐπιχειρήματα, πού πείθεται ἀμέσως νὰ στραφῆ πρὸς τὸν Ἅγιο Ἀνδρέα πού εἶναι ὁ πιὸ γειτονικὸς προμαχῶνας στὸ σημεῖο τῆς πρώτης τοῦ ἐπιθέσεως· συγχρόνως ὀργάνωσε μιὰν ἄλλη στὸν προμαχῶνα τῆς Σαμπιονέρας, ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ τοῦ ὀχυροῦ, ἀπ' ὅπου ἤλπιζε περισσότερο νὰ τὸ παρσβιάση, γιατί τὰ νεώρια καὶ ὁ μῶλος ἦταν πολὺ κοντὰ καὶ γιατί ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τὸ πυροβολικὸ τοῦ εἶχε κάτω ἀπὸ τὸν ἔλεγχό του τὴν εἴσοδο τοῦ μῶλου πού εἶπαμε, ἔτσι πού οἱ βάρκες καὶ τὰ ἄλλα πλοῖα δὲν μπορούσαν νὰ μποῦν ἢ νὰ βγοῦν παρὰ τὴν νύχτα καὶ πολλὰς φορές μὲ ἀπώλειες. Ἐχουν τὴν γνώμη πὼς ὁ ἀντισυνταγματάρχης δὲν εἶχε παρατηρήσει μόνος του τὸ πλεονέκτημα πού μπορούσαν νὰ ἔχουν οἱ ἐχθροὶ ἀπὸ τὴν τελευταία αὐτὴ τακτικὴ, ἀλλὰ μιὰ φορὰ πού βρισκόταν στὸ τραπέζι τοῦ Μαρκησίου Ντὲ Βίλλ, στρατάρχη τῆς Δημοκρατίας, ὅπου μιλοῦσαν πιὸ ἐλεύθερα ἀπὸ ὅ,τι ἔπρεπε, τὸ ἔμαθε ἀπὸ τὸ στόμα τῶν ἰδίων τῶν στρατηγῶν. Αὐτὸ εἶναι ἓνα καλὸ μάθημα γιὰ τοὺς ἀξιωματικούς τῆς Διοικήσεως, πού δὲν θὰ ἔπρεπε ποτὲ ν' ἀνακοινῶνουν σ' ὄλο τὸν κόσμο, ἢ νὰ κάνουν κοινὸ αὐτὸ πού θὰ ἔπρεπε νὰ ξέρουν μόνο οἱ ἴδιοι καὶ κείνοι πού εἶναι

ils se fient et dont il faut qu' ils se servent pour remedier aux deffaus qu' ils ne scauroient l' ignorer, ces deux dernieres attaques, (c'est a dire l' une a St. André, et l' autre a la Sabionere) se commancerent avec la seconde campagne de ce siege, et devant la fin de la mesme les ennemis avoyent pris tous les dehors, tant de l' un que de l' autre, et ayant passés les fosses, logoyent desja au pied | de leurs bresches, lesquelles estoyent fort belles 115v et spacieuses pour les invitter a l' assaut, principalement en l' estat ou la ville se trouvoit alors fort desgarnie de monde, et sterile de toute choses necessaire pour l' assurer contre de sy puissant effort, n' ayant aucune deffence derriere ses bastions brechés, mais il semble que le grand Visir s' estoit proposé des le commencement de son entreprise les maximes qu' il a tenues jusqu' à la fin, c' est de ne jamais, (comme ses predecesseurs avoyent fait mesme devant Candie) risquer son armée a un assaut general de peur qu' en estant beaucoup afoiblye il fut obligé honteusement de lever le siege (comme il | arriva il y a dix 116 neuf ans que les Turcs ayant assiege cette place avec une puissante armée sans se servir de tant de finesse que cette fois cy, y perdirent beaucoup de monde et furent coïnstrainte d' abandonner leur entreprise apres avoir forcées leur breche par assaut d' ou ils furent repousses courageusement des assieges) mais se

ἐμπιστοί τους καὶ ποὺ πρέπει νὰ τοὺς χρησιμοποιήσουν γιὰ νὰ ἀντεπεξέλθουν καὶ ποὺ φυσικὰ δὲν θὰ μπορούσαν νὰ τὸ ἀγνοοῦν. Αὐτὲς οἱ δυὸ τελευταῖες ἐπιθέσεις (δηλαδὴ ἡ μιὰ στὸν Ἅγ. Ἀνδρέα καὶ ἡ ἄλλη στὴν Σαμπιονέρα) ἄρχισαν μὲ τὴν γόνιμη ἐκστρατευτικὴ περίοδο τῆς πολιορκίας αὐτῆς, καὶ πρὶν τὸ τέλος τῆς οἱ ἐχθροὶ εἶχαν πάρει ὅλα τὰ ἐξωτερικά, τόσο τοῦ ἐνὸς ὅσο καὶ τῆς ἄλλης, καὶ ἀφοῦ πέρασαν τὶς τάφρους ἐγκαταστάθηκαν πιά κάτω ἀπὸ τὰ ρήγματα τους, ποὺ ἦταν θαυμάσια καὶ εὐρύχωρα ἔτσι ποὺ νὰ τοὺς παρακινοῦν σὲ ἔφοδο, ἰδίως στὴν κατάσταση ποὺ βρισκόταν τότε ἡ πόλη, πολὺ ἀπογυμνωμένη ἀπὸ ἀνθρώπους καὶ στερημένη ἀπ' ὅλα τὰ ἀναγκαῖα γιὰ νὰ τὴν ἐξασφαλίσουν ἀπέναντι σὲ μιὰ τόσο δυνατὴ προσπάθεια, μὴ ἔχοντας καμμιά ὑπεράσπιση πίσω ἀπὸ τοὺς προμαχῶνες μὲ τὰ ρήγματα τους. Μὰ φαίνεται πὼς ὁ Μεγάλος Βεζύρης ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῆς ἐπιχειρήσεώς του εἶχε τὶς δικές του ἀρχές ποὺ κράτησε ὡς τὸ τέλος, δηλαδὴ νὰ μὴν ριψοκινδυνέψη ποτὲ (ὅπως τὸ ἔκαναν οἱ προκάτοχοί του ἀκόμα καὶ μπρὸς στὸν Χάνδακα) τὸν στρατό του σὲ μιὰ γενικὴ ἔφοδο, ἀπὸ φόβο πὼς ἐξασθενῶντας πολὺ, θὰ ἀναγκαζόταν νὰ λύση ντροπιασμένα τὴν πολιορκία. (Ὅπως ἔγινε πρὶν 19 χρόνια, ὅταν οἱ Τοῦρκοι ἔχοντας πολιορκήσει τὸ ὄχυρὸ αὐτὸ μὲ ἓνα δυνατὸ στρατό, χωρὶς νὰ κάμουν χρῆση τέτοιας λεπτόλογης τακτικῆς ὅπως τούτη τῆ φορὰ, ἔχασαν πολὺ στρατὸ καὶ ἀναγκάστηκαν νὰ ἐγκαταλείψουν τὴν ἐπιχείρησή τους, ἀφοῦ παραβίασαν τὰ ρήγματα τους μὲ ἔφοδο, ἀπ' ὅπου ἀποκρούστηκαν γενναῖα ἀπὸ τοὺς πολιορκημέ-

resolut de la gagner par une methode toute contraire et jamais pratiquée des Turcs, lesquels d' ordinaire ne se soucient beaucoup de la perte de monde pour abreger leurs conquestes, mais luy pour le conserver y vouloit employer le temps, invite à celle par l'assurance qu'il avoit de | l'obeissance et patience des ses sol- 116v
dats, et la conoissance particuliere qu' il avoit des affaires de la Chrestienetté et principalement des maximes de Venitiens, lesquels aymeroyent plustot laisser gagner ce royaume et la ville aux Turcs que d' introduire une puissance chrestienne quy leur fust suspecté, sans laquelle il scavoit bien que la Republique ne pourroit jamais envoyer une armée en levant capable de luy faire teste ou l'obliger de lever le siege, sy les pluyes ne les empechoient de remuer la terre et pousser leurs travaux l' hiver suivant il y a grand app(aren)ce qu' ils eussent pris la ville devant | l' arrivée d' un secours, que l' Empereur y envoya par la solli- 117
citation du Pape, et sous son nom, pour ne point donner sujet aux Turcs de rompre la treve avec luy, lequel avec d' autres secours, de quelques princes d' Allemagne comme de celuy d' Anover de la maison de Brunsvic, et Luneburg, et du grand maitre de l' ordre teutonique, et aussy quelques troupes de la Republique arriva a Candie au commencement du mois de Febu-

νους). 'Αποφάσισε τώρα να κερδίση τὴν πολιορκία μὲ μιὰ μέθοδο ἐντελῶς ἀντίθετη καὶ ποὺ ποτὲ δὲν χρησιμοποιήθηκε ἀπὸ τοὺς Τούρκους, οἱ ὅποιοι συνήθως δὲν ἐνδιαφέρονταν πολὺ γιὰ τὸν χαμὸ τῶν ἀνθρώπων τους, γιὰ νὰ συντομεύουν τὶς κατακτήσεις τους· μὰ αὐτὸς γιὰ νὰ τοὺς γλυτώσῃ, ἤθελε νὰ χρησιμοποιήσῃ τὸν ἀπαιτούμενο γι' αὐτὴν καιρὸ, μὲ τὴν πεποίθησι ποὺ εἶχε στὴν πειθαρχία καὶ τὴν ὑπομονὴ τῶν στρατιωτῶν του καὶ τὴν ἰδιαίτερη γνώση του στὰ πράγματα τῆς Χριστιανοσύνης καὶ εἰδικὰ στὶς ἀρχές τῶν Ἑνετῶν, ποὺ θὰ προτιμοῦσαν ν' ἀφήσουν τοὺς Τούρκους νὰ κερδίσουν τὸ Βασίλειο αὐτὸ καὶ τὴν πόλη, παρὰ νὰ ἐγκαταστήσουν μέσα σ' αὐτὴ μιὰ δύναμη Χριστιανική, ποὺ τοὺς ἦταν ὑποπτη, χωρὶς τὴν ὁποίαν ἤξερε καλὰ πῶς ἡ Δημοκρατία δὲν θὰ μπορούσε ποτὲ νὰ στείλῃ ἕναν στρατὸ στὴν Ἀνατολὴ ἱκανὸ νὰ τοῦ ἀντισταθῇ ἢ νὰ τὸν ἀναγκάσῃ νὰ λύσῃ τὴν πολιορκία. Ἄν οἱ βροχές δὲν τοὺς ἐμπόδιζαν ν' ἀνασκάψουν τὸ χῶμα καὶ νὰ προωθήσουν τὰ στρατιωτικὰ τους ἔργα τὸν ἐπόμενο χειμῶνα, ὑπῆρχε μεγάλη πιθανότητα πῶς θὰ εἶχαν πάρει τὴν πόλη πρὶν ἀπὸ τὴν ἄφιξη μιᾶς ἐπικουρίας ποὺ ἔστειλε ἐκεῖ ὁ Αὐτοκράτορας ὕστερα ἀπὸ παράκλησι τοῦ Πάπα καὶ κάτω ἀπὸ τὸ ὄνομά του, γιὰ νὰ μὴν δώσῃ αἰτία στοὺς Τούρκους νὰ παραβιάσουν τὴν συνθήκη εἰρήνης ποὺ εἶχαν κάνει. Αὐτὴ ἡ ἐπικουρία μὲ ἄλλες βοήθειες μερικῶν πριγκήπων τῆς Γερμανίας, ὅπως τῆ βοήθεια τοῦ Ἀννοβέρου τοῦ οἴκου τῶν Μπρουνσβικ καὶ Λουνεμβούργου καὶ τοῦ Μεγάλου Μαγίστρου τοῦ Τευτονικοῦ Τάγματος, καὶ λίγα στρατεύματα ἀκόμα τῆς Δημοκρατίας, ἔφτασε στὸν Χάνδακα στὶς ἀρχές τοῦ Φεβρουαρίου. Ὑπάρχει ἕνα

rier, c' est une petite isle ou plustot escueil, esloignée de douze milles italiennes de Candie, ou la flotte Venetienne avoit sa retraite, dont une bonne partie s'y | tenoit tousiours a l' ancre, 117v tant pour fournir la place de travailleurs que pour empecher que les galeres Turquesques ne missent des secours en terre proche du camp des ennemis, ce quy les obligeoit de faire venir toutes leurs convoyes par terre de La Cannaen, quy estoit soixante milles loin de leur camp, de chemins fort rude et inegalle, et bien que les Venetiens commandoyent tousiours en ses mers ils ne pouvoient pas pourtant leur empecher la communication de la Morée a ceste ville de Canée, tant a cause de la proximitte du passage, que par la legeretté des galeres | des Turcs, quy passent 118 par fois à coup de mousquet de celles des Venetiens sans qu'elles les puissent engager, mais les Venetiens sont beaucoup meilleurs pour le combat a cause de leur grandeur et force, ces secours faisoyent ensemble environ trois mille cinq cens hommes dont l' empereur envoya deux mille, le Prince d' Hanover quatre cens, le grand maistre deux cens et le reste des levées de la Republique avec ses gens de guerre les Venetiens n' oublierent pas d' envoyer aussy un bonne somme d' argent, grande quantité de munitions de guerre, et beaucoup des vivres des prochaines Isles, | de Zante, Zephalinie et Corfu, Les assieges a la 118v

μικρὸ νησί, ἢ μάλλον ἕνας βράχος σὲ ἀπόσταση 12 Ἰταλικῶν μιλίων ἀπὸ τὸν Χάνδακα, ὅπου εἶχε τὸ καταφύγιό του ὁ Ἑνετικὸς στόλος· ἕνα μεγάλο μέρος του ἔμενε πάντα ἀγκυροβολημένο ἐκεῖ, τόσο γιὰ νὰ προμηθεύῃ ἐργάτες στὸ ὄχυρὸ ὅσο καὶ γιὰ νὰ ἐμποδίζῃ τὶς Τουρκικὲς γαλέρες νὰ ἀποβιβάζουν ἐπικουρίες στὴν ξηρά, κοντὰ στὸ στρατόπεδο τῶν ἐχθρῶν, πράγμα πού τοὺς ὑποχρέωνε νὰ φέρνουν ὅλες τὶς ἐφοδιοπομπές τους διὰ ξηρᾶς ἀπὸ τὰ Χανιά, πού ἀπείχαν 60 μίλλια ἀπὸ τὸ στρατόπεδό τους, ἀπὸ δρόμους πολὺ δύσκολους καὶ ἀνώμαλους. Καὶ παρ' ὅλο πὺ οἱ Ἑνετοὶ κυριαρχοῦσαν πάντα στὶς θάλασσές τους, δὲν μπορούσαν ἐν τούτοις νὰ τοὺς ἐμποδίσουν τὴν ἐπικοινωνία τοῦ Μωριᾶ μὲ τὴν πόλη τῶν Χανίων, τόσο ἐξ αἰτίας τῆς συντομίας τοῦ διαύλου ὅσο καὶ τῆς ἐλαφρότητας τῶν Τουρκικῶν γαλερῶν πού περνοῦσαν κάποτε ἀπὸ τὶς Ἑνετικὲς σὲ ἀπόσταση βολῆς μουσκέτου, χωρὶς αὐτὲς νὰ μπορούν νὰ τὶς πολεμήσουν. Μὰ οἱ Ἑνετικὲς εἶναι πολὺ καλύτερες στὴ μάχη ἐξ αἰτίας τοῦ μεγέθους καὶ τῆς δυναμῆς τους. Αὐτὲς οἱ ἐπικουρίες ἦταν συνολικὰ γύρω στοὺς 3 500 ἀνθρώπους, ἀπὸ τοὺς ὁποίους ὁ Αὐτοκράτορας ἔστειλε 2.000, ὁ Πρίγκηπας τοῦ Ἀννοβέρου 400, ὁ Μεγάλος Μαγίστρος 200, καὶ τὸ ὑπόλοιπο ἦταν ἀπὸ στρατολογίες τῆς Δημοκρατίας. Μαζὺ μὲ τοὺς στρατιῶτες τους οἱ Ἑνετοὶ δὲν ξέχασαν ἀκόμα νὰ στείλουν ἕνα καλὸ χρηματικὸ ποσό, μεγάλη ποσότητα πολεμοφοδίων καὶ πολλὲς ζωοτροφίες ἀπὸ τὰ γειτονικὰ νησιά, τὴ Ζάκυνθο, τὴν Κεφαλληνία καὶ τὴν Κέρκυρα. Οἱ πολιορκημένοι μόλις εἶδαν μιὰ τόσο τεράστια βοήθεια, δὲν ἔκρυσαν

veue d' un sy formidable secours ne dissimulerent point leur joye, mais la firent paroistre par trois belles salvées de tous leurs canons et mousqueterie, Le lendemain l' on se desbarque dans la place sans aucun empeschement ou perte, bien que les batteries des Ennemis estoient fort proche de l' entrée du port, et y battoient sans cesse quand ils scavoyent qu' on y vouloit faire entrer du monde, car ils voyoyent partir les galeres et barques de jour de la flotte, mais on n' osoit les faire entrer au port qu' a l' obscuritté de la nuict. Les ennemis estoient encor au pied des deux | breches ayant fort peu avance tout le long de l' hyver ¹¹⁹ precedant, mais les nostres s' estoient un peu mieux asseures par des petis retranchemens palissades du rempart des bastions, et a St André ils avoyent presque achevés un grand retranchement quy enfermoit l' espace de quelques vingt pas (ou environ) de la courtine quy tiroit vers Panegra, avec tout le terrain des là jusqu' à la mer formé en ouvrage à corne, avec un petit ravelin avancé devant sa courtine, pour occuper une partie du terrain quy le separoit des ruynes du bastion, et une gallerie couverte à l' espreuve des plus grosses bombes, quy communiquoit de ce ravelin jusqu' au | retranchement le tout pallissadé, ^{119v} et assuré, le mieux qu' on pouvoit comme la figure de l' attaque le montre plus clairement, a la Sabionere l' on se trouvoit aussy en quelque posture de deffance contre la maniere que les

τή χαρά τους καθόλου, μὰ τή φανέρωσαν μὲ τρεῖς ὠραίους χαιρετισμούς ὄλων τῶν κανονιῶν καὶ τῶν μουσκέτων τους. Τὴν ἄλλη μέρα ἀποβιβάζονται στὸ ὄχυρὸ χωρὶς κανένα ἐμπόδιο ἢ ἀπώλεια, ἂν καὶ οἱ πυροβολαρχίες τῶν ἐχθρῶν ἦταν πολὺ κοντὰ στὴν εἴσοδο τοῦ λιμανιοῦ καὶ χτυποῦσαν χωρὶς διακοπὴ ὅταν καταλάβαιναν πὼς ἤθελαν νὰ μπάσουν στρατιῶτες· γιατί ἔβλεπαν νὰ ξεκινοῦν οἱ γαλέρες καὶ οἱ βάρκες ἀπὸ τὸν στόλο τὴν ἡμέρα, μὰ αὐτοὶ δὲν τολμοῦσαν νὰ τις μπάσουν στὸ λιμάνι παρὰ στὸ σκοιάδι τῆς νύχτας. Οἱ ἐχθροὶ ἦταν ἀκόμα κάτω ἀπὸ τὰ δυὸ ρήγματα, ἔχοντας πολὺ λίγο προχωρήσει ὄλον τὸν προηγούμενο χειμῶνα· μὰ οἱ δικοὶ μας ἦταν λίγο καλύτερα ἀσφαλισμένοι μὲ μικρὰ χαρακώματα - φράκτες στὴν ὄχυρωματικὴ γραμμὴ τῶν προμαχόνων. Καὶ στὸν Ἅγιο Ἄνδρέα εἶχον σχεδὸν τελειώσει ἓνα μεγάλο χαρακῶμα πὸ ἐκλείνε τὸν χῶρο κάπου εἴκοσι περίπου ποδιῶν ἀπὸ τὸ προπέτασμα πὸ προχωροῦσε πρὸς τὸν Παντοκράτορα, μὲ ὄλο τὸ γήπεδο ἀπὸ κεῖ ὡς τὴ θάλασσα· σχηματιζόταν σὲ ὄχυρῶμα μορφῆς Κέρατος μὲ ἓνα μικρὸ προχωρημένο πρόβολο, μπρὸς ἀπὸ τὸ προπέτασμα γιὰ νὰ πιάνη ἓνα μέρος τοῦ γηπέδου πὸ τὸ χῶριζε ἀπὸ τὰ εἰρήπια τοῦ προμαχῶνα, καὶ μιὰ στοὰ σκεπασμένη γιὰ προφύλαξη ἀπὸ τὶς πιὸ μεγάλες βόμβες, πὸ ἐπικοινωνοῦσε μ' αὐτὸ τὸν πρόβολο ὡς τὸ χαρακῶμα, καὶ ὄλο μαζὺ περιφραγμένο καὶ ἀσφαλισμένο ὅσο γινόταν καλύτερα, ὅπως τὸ δείχνει καθαρώτερα ἢ εἰκόνα τῆς ἐπιθέσεως. Στὴν Σαμπιονέρα βρῖσκονταν ἐπίσης

ennemis l'attaquoyent alors, car bien qu'il y avoit trois retranchemens l'un derriere l'autre, ils n'en fermoyent pourtant que fort peu de la courtine quy tiroit vers l'arsenal, ils deffendoyent toutes fois bien tant que les ennemis s'amusoyent a leur premiere brèche, quy estoit à la face du Bastion, mais s'estant apperceus de leurs vains efforts par ce chemin et pousses vers la ditte courtine (comme il se dira plus particulièrement en son | lieu) nous trouvâmes l'ignorance et incapacité de ceux quy ¹²⁰ les avoyent desseiges, et le danger nous y surpris presque sans y penser, outre ces fortifications susterraines, nous nous promettions encor grand advantage de nos mines et galleries sous terre, quy estoyent en assez grand nombre et bien profondes, l'arrivée des susdits secours apporta grand relasche aux assieges, car ils n'avoient du monde pour changer les gardes, aussy les officiers estoyent fort mal payes depuis quatre ou cinq mois estant une maxime des Venetiens de bien payer les comuns soldats en temps de guerre, ne se souciant parfois que les officiers patissent (la plus part de la paye desquels | va en arriere ^{120v} dont ils sont souvent bien mal payes) croyant que l'honneur les oblige a leur devoir contre toute sorte des mauvais traitemens, mais celuy qu'on leur faisoit alors en obligeoit quelques uns de

σὲ κάποια θέση ἄμυνας ἀνάλογη μὲ τὸν τρόπο πού τὴν ἐπρόσβαλλαν τότε οἱ ἐχθροί, γιατί ἂν καὶ ὑπῆρχαν τρία χαρακώματα τὸ ἓνα πίσω ἀπὸ τὸ ἄλλο δὲν ἔκλειναν παρ' ὅλα αὐτὰ παρὰ πολὺ λίγο ἀπὸ τὸ προπέτασμα πού προχωροῦσε ὡς τὰ νεώρια. Ὅπωςδήποτε ἀμύνονταν καλὰ ὅσο οἱ ἐχθροὶ περνοῦσαν τὸν καιρὸ τους στὸ πρῶτο τους ρῆγμα πού ἦταν στὴν πρόσοψη τοῦ προμαχώνα· ἀλλ' ἀφοῦ αὐτοὶ ἀντιλήφθηκαν τὶς μάταιες προσπάθειές τους ἀπ' αὐτὸν τὸν δρόμο καὶ προχώρησαν πρὸς τὸ παραπάνω προπέτασμα (ὅπως θὰ γίνῃ λόγος εἰδικώτερα στὸν κατάλληλο τόπο) ἀνακαλύψαμε τὴν ἀμάθεια καὶ τὴν ἀνικανότητα ἐκείνων πού τοὺς εἶχαν ἀπαγκιστρώσει καὶ ὁ κίνδυνος μᾶς ξάφνιασε προτοῦ προφθάσωμε νὰ τὸν συλλογιστοῦμε. Ἐκτὸς ἀπὸ τὶς ὑπέργειες αὐτὲς ὀχρώσεις περιμέναμε ἀκόμα μεγάλα πλεονεκτήματα ἀπὸ τὶς ὑπονόμους καὶ τὶς ὑπόγειες στοῆς μας πού ἦταν σὲ ἀρκετὰ μεγάλο ἀριθμὸ καὶ πολὺ βαθειές. Ἡ ἄφιξη τῶν παραπάνω ἐπικουριῶν ἔφερε μεγάλη ἀνακούφιση στοὺς πολιορκημένους γιατί δὲν εἶχαν ἀνθρώπους γιὰ νὰ ἀλλάζουν τὶς φρουρές. Καὶ οἱ ἀξιωματικοὶ πληρώνονταν πολὺ κακὰ τώρα καὶ τέσσερις ἢ πέντε μῆνες, γιατί ἦταν ἀρχὴ τῶν Ἑνετῶν νὰ πληρώνουν καλὰ τοὺς κοινούς στρατιῶτες σὲ καιρὸ πολέμου, χωρὶς νὰ νοιάζονται καμμιά φορὰ πὼς θὰ ὑπόφεραν οἱ ἀξιωματικοὶ (πού τὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς πληρωμῆς τους καθυστερεῖ κι' ἔτσι πληρώνονται συχνὰ πολὺ κακὰ), πιστεύοντας πὼς ἢ τιμὴ τοὺς ἀναγκάζει νὰ κάνουν τὸ καθήκον τους παρὸ τὴν κάθε εἶδους κακομεταχείριση. Ἀλλ' αὐτὸ πού τοὺς ἔκαναν τότε ἀνάγκασε μερικὸς κατώτερου βαθμοῦ (πού δὲν εἶχαν γιὰ κύριο σκοπὸ τους τὴν τι-

moindre condition (quy ne faisoient pas l' honneur et l' advancement aux charges leur principal but) de se sauver aux camp ennemy entre lesquels se trouvoient des lieutenans et enseignes quy ne manquoient sans doute de leur donner tous les claircissement de la condition des assieges dont leur connoissance et malice les rendoit capables, Un remfort sy considerable de monde, d' argent et de munitions de guerre, asseura d' abord tellement | les nostres, qu' ils ne se promettoient moins que de ¹²¹ pouvoir soustenir l' effort des ennemis, toute ceste campagne sans autres secours, mais l' experience nous montra quand les Turcs commancerent a nous pousser tout de bon, que nous avions aussy grand besoin de l' arrivée d' autres troupes quy survinrent trois ou quatre mois apres qu' on avoit alors de celles cy, or a mesure que le printemps s' avançoit les Turcs augmentoyent leurs efforts et principalement à St André ou ils recognoissoient que l' assiette et la difficulté que les assieges y rencontroyent aux retranchemens et aux mines (a cause de la sterilité de terre pour fournir a ceux la | et qu' il falloit travailler ^{121V} tousiours en rocher pour avoir de celles cy capables de nous asseurer en quelque façon de leurs mines et fournaux) favorisoit d' avantage leur attaque, donc pour en donner tout les claircissement il ne sera hors de propos que je fasse cognoistre plus particulièrement pourquoy ils se sont portes plus vigoureuse-

μή και την άνοδο στα άξιώματα) να λιποτακτήσουν σε έχθρικό στρατόπεδο· και μεταξύ τους βρίσκονταν ύπολοχαγοί και σημαιοφόροι που δεν παρέλειψαν χωρίς άμφιβολία να τους δώσουν όλες τις διευκρινίσεις για την κατάσταση των πολιορκημένων όσες ή γνώση και ή κακία τους τους έκανε ίκανούς να δώσουν. Μια βοήθεια τόσο σημαντική σε ανθρώπους, χρήμα και πολεμοφόδια καθυσάσε άμέσως τόσο τους δικούς μας, ώστε περίμεναν πώς θα μπορέσουν να κρατήσουν τις προσπάθειες των έχθρών όλη την έκστρατευτική αυτή περίοδο, χωρίς άλλες επικουρίες. Άλλά ή πείρα μας έδειξε, όταν οι Τουρκοί άρχισαν να μας πιέζουν για καλά, πώς είχαμε μεγάλη ανάγκη και από τον έρχομό των άλλων στρατευμάτων που ήρθαν 3 ή 4 μήνες άργότερα από τον έρχομό αυτών έδω. Λοιπόν, όσο προχωρούσε ή άνοιξη, οι Τουρκοί μεγάλωναν τις προσπάθειές τους, και κυρίως στον Άγιο Άνδρέα όπου αναγνώριζαν πώς ή διαμόρφωση του έδάφους και ή δυσκολία που συναντούσαν οι πολιορκημένοι στα χαρακώματα και τις ύπονόμους (έξ αίτίας της γής που ήταν άπρόσφορη σ' αυτά, και του· ότι έπρεπε να δουλεύουν πάντα το βράχο για να έχουν κατάλληλα να μας ασφαλίζουν κατά κάποιο τρόπο από τις ύπονόμους και τα φουρνέλλα τους) εύνοούσαν περισσότερο την επίθεσή τους. Για να δώσω λοιπόν κάθε δυνατή διευκρίνιση, δεν θα είναι έξω από το θέμα μου να σάς γνωρίσω ειδικότερα γιατί φερθήκανε πιο δραστικά στον Άγ. Άνδρέα παρά στην Σαμπιονέρα άν-

ment à St André qu' à la Sabionere du contraire de la campagne precedante, car cette derniere estoit de beaucoup plus pressée, il faut donc savoir qu' il y avoit un ravelin, devant la courtine entre les bastions de St André et Penegra appellé St. Espirit, lequel les Turcs s' efforcoient d' emporter, mais l' ayant trouvé | bien deffendu (estant miné de tous costes) apres y avoir ¹²² perdu grand nombre de monde par nos fourneaux l' ont laissé à leur droite, et se sont portés à une demie lune mal formée devant la pointe du bastion St André laquelle ils emporterent sans grande resistance, et s' estant logés au pied de la breche qu' ils avoyent faitte à la face du bastion quy regardoit la mer, ils ne pouvoient estre descouverts ou flanqués d' aucuns de nos travaux, parce qu' ils avoyent laisses l' autre face toute entiere a dessein ce semble de se metre a couvert des feux de Panagra et St. Expirit, de sorte qu' ils n' y avoyent point d' ennemis qu' en front, au lieu qu' a la Sabionere, ils ne pourroient jamais de | quelque costé qu' ils se tournassent du bastion se metre à cou- ^{122V} vert d' un grand nombre de batteries quy le flanquoient bien à propos, outre cela Mr Kilmansek quy commandoit au secours de l' empereur eut la Sabionere pour son poste, estant homme fort dilligent et quy entendoit bien les fortifications et les mines, et avoit pour quelque temps un appellé Mr Poulet françois

τίθεται ἀπὸ τὴν προηγούμενη ἐκστρατευτικὴ περίοδο, πὸ ἡ τελευταία αὐτὴ θέση βρισκόταν κάτω ἀπὸ πολὺ μεγαλύτερη πίεση. Πρέπει λοιπὸν νὰ ξέρετε πὸς ὑπῆρχε ἓνας πρόβολος μπρὸς ἀπὸ τὸ προπέτασμα μεταξὺ τοῦ 'Αγ. 'Ανδρέα καὶ τοῦ Παντοκράτορα πὸ ὠνομαζόταν 'Αγ. Πνεῦμα καὶ πὸ οἱ Τοῦρκοι προσπαθοῦσαν νὰ κυριέψουν, μὰ ἐπειδὴ τὸ βρῆκαν καλὰ ὑπερασπισμένο (ἦταν ὑπονομευμένο ἀπὸ ὅλα τὰ μέρη), ἀφοῦ ἔχασαν ἐκεῖ ἓνα μεγάλο ἀριθμὸ ἀνθρώπων ἀπὸ τὰ φουρνέλλα μας, τὸ ἄφησαν δεξιὰ τους καὶ προχώρησαν πρὸς ἓνα κακοσηματισμένο ὄχυρὸ τύπου «μισοφέγγαρο» μπρὸς ἀπὸ τὴν αἰχμὴ τοῦ προμαχώνα τοῦ 'Αγίου 'Ανδρέα καὶ τὸ κατέλαβαν χωρὶς μεγάλη ἀντίσταση καὶ ἀφοῦ ἐγκαταστάθηκαν κάτω ἀπὸ τὸ ρῆγμα πὸ εἶχαν κάμει στὴν πρόσοψη τοῦ προμαχώνα πὸ ἔβλεπε πρὸς τὴ θάλασσα, δὲν μπορούσαν ν' ἀνακαλυφθοῦν ἢ νὰ πλευροκοπηθοῦν ἀπὸ κανένα ἀπὸ τὰ ἔργα μας, γιὰ εἶχαν ἀφήσει ὀλόκληρη τὴν ἄλλη πρόσοψη μὲ σκοπὸ, ὅπως φαίνεται, νὰ προφυλάσσονται ἀπὸ τὰ πυρὰ τοῦ Παντοκράτορα καὶ τοῦ 'Αγ. Πνεύματος, ἔτσι πὸ νὰ μὴν ἔχουν καθόλου ἐχθροὺς παρὰ κατὰ μέτωπο· ἐνῶ στὴν Σαμπιονέρα δὲν θὰ μπορούσαν ποτέ, ἀπ' ὅποια πλευρὰ τοῦ προμαχώνα κι' ἂν στρέφονταν, νὰ προφυλαχθοῦν ἀπὸ μεγάλο ἀριθμὸ πυροβολαρχιῶν πὸ τὸν προστάτευαν πλευρικὰ πολὺ καλά. Ἐκτὸς ἀπ' αὐτὸ ὁ κ. Κιλμανσέκ πὸ διοικοῦσε τὶς ἐπικουρίες τοῦ αὐτοκράτορα, εἶχε γιὰ πόστο τὴν Σαμπιονέρα· ἦταν ἄνθρωπος πολὺ φιλόπρονος καὶ ἔμπειρος στὶς ὄχυρώσεις καὶ στὶς ὑπονόμους καὶ εἶχε κάμποσο καιρὸ κάποιο Γάλλο μὲ τὸ

pour son aide et premier ingenieur du poste, lequel estoit grand matematicien et ne faisoit point difficulté d' aller luy mesme voir charger ses mines et fourneaux, et travailler ses mineurs, par moyen de quoy il ne manquoit jamais de prevenir ses ennemis, au lieu | qu' a St André le general estrangeur quy y com-¹²³ mandoit appellé Grimmaldy (car les Venitiens ne sont bons qu' a la guerre maritime) n' estoit guere soldat, bien que personne fort prudente autrement, et l'ingenieur general des Venetiens, appellé Vernete aussy françois, mais quy a servy la Republique longtemps, craignoit trop sa peau pour prendre les mesures de ses travaux sous terre, mais se contentoit de la relation que luy en faisoient d' autres, lesquels par la pluspart n' estoient que fort ignorans, ce quy donnoit moyen et temps aux Turcs (plus dilligens et rafines et mieux pourveu d' ingenieurs) de pouvoir pousser leur galleries et rameaux fort souvent entre deux des nostres | et les nous enfonsoient plusieurs fois par des fourneaux ^{123v} sans que nos ingenieurs en sceussent rien, et mesme n' en vouloyent croire les officiers et soldats des postes, lesquels sentans travailler sous leurs pieds leur en donnoyent advis, ce quy fut la cause de la perte de beaucoup de nos meilleures gens quy se trouvoient a la garde de ces postes avancés, Or apres l' arrivée des troupes imperialles et une monstre generale de toutes

ὄνομα Κοσ Πουλὲ γιὰ βοηθό του καὶ πρῶτο μηχανικὸ τοῦ πόστου. Αὐτὸς ἦταν μεγάλος μαθηματικὸς καὶ ἦταν πάντα πρόθυμος νὰ πηγαίνη ὁ ἴδιος νὰ βλέπη τὸ γέμισμα τῶν ὑπονόμων καὶ τῶν φουρνέλλων καὶ τὴν δουλειὰ τῶν ὑπονο-
μευτῶν του ἔτσι πὺ πάντα νὰ προλαβαίνη τοὺς ἐχθρούς· ἐνῶ στὸν Ἄγ. Ἄν-
θρέα ὁ ξένος στρατηγὸς πὺ διοικοῦσε, ὁ Γκριμάλντι (γιατὶ οἱ Ἐνετοὶ δὲν ἦταν καλοὶ παρὰ στὸν θαλασσινὸ πόλεμο), δὲν ἦταν καθόλου στρατιώτης, ἂν καὶ κατὰ τὰ ἄλλα ἦταν πολὺ συνετός. Καὶ ὁ γενικὸς μηχανικὸς τῶν Ἐνετῶν, ὁ Βερνέτ, Γάλλος κι' αὐτὸς μὰ πὺ εἶχε ὅμως ὑπηρετήσει πολὺ καιρὸ τῆ Δημο-
κρατία, φοβόταν πολὺ γιὰ τὸ τομάρι του, ὥστε νὰ παρακολουθῆ ὁ ἴδιος τὶς ὑπόγειες ἐργασίες του, ἀλλὰ περιοριζόταν στὶς ἀναφορὲς τῶν ἄλλων, πὺ οἱ περισσότεροὶ ἦταν πολὺ ἀμαθεῖς· αὐτὸ ἔδινε τὰ μέσα καὶ τὸν καιρὸ στοὺς Τούρκους (πὺ ἦταν πιὸ προσεκτικοὶ καὶ ἐπιδέξιοι στὴ δουλειὰ καὶ πὺ εἶχυν καλύτερους μηχανικοὺς) νὰ προχωροῦν τὶς στοῆς καὶ τὶς διακλαδώσεις τους πολὺ συχνὰ ἀνάμεσα στὰ δικά μας καὶ μᾶς τὰ γκρέμιζαν τὶς πιὸ πολλὰς φορὲς μὲ τὰ φουρνέλλα χωρὶς οἱ μηχανικοὶ μας νὰ τὸ ἀντιληφθοῦν· καὶ μάλιστα οὔτε ἤθελαν νὰ πιστεύουν στοὺς ἀξιωματικούς καὶ στοὺς στρατιῶτες τῶν πόστων, πὺ ὅταν αἰσθάνονταν πῶς ἐδούλευαν κάτω ἀπὸ τὰ πόδια τους τοὺς εἰδοποι-
οῦσαν. Αὐτὸ ἦταν ἡ αἰτία τοῦ χαμοῦ πολλῶν ἀπὸ τοὺς καλύτερους ἀνθρώπους μας πὺ φρουροῦσαν τὶς προχωρημένες αὐτὲς θέσεις. Λοιπὸν, ὕστερα ἀπὸ τὸν ἐρχομὸ τῶν αὐτοκρατορικῶν στρατευμάτων, ὀρίζουν στὸν καθένα τὴ θέση του.

les autres de la ville, l' on assigne a chacun son poste, Mr Catharin Cornare noble Venitien et Proviseur General de l'armée, quy est la premiere charge apres celle de Capitaine General que peut avoir un noble de la Republique avoit la | surintendance de ¹²⁴ tous les postes de St André, auquel l' on donne le chevalier Grimaldy sicilien de nation et sergent general pour commander sous luy, ou plustot par son authoritté parce qu' il n' entendoit guere ceste maniere de guerre, et Jerosme Bataille general de Candie dont l' authoritté suivoit de pres celle de Cornare, avoit la mesme charge à la Sabionere, auquel l' on donne Monsr de Kilmansek aussy sergent general, le Capitaine General commandoit en chef sur tous, et apres luy le Marquis de Saint André Montbrun, lequel estoit obeij par tout et l' on exectoit tous ses commandemens, mais pour avoir munition de guerre, de l' argent pour les travailleurs, du bois pour les pallissades, et | mesme du chiourme pour travailler et enfin tout ^{124v} ce quy despendoit de la commisarije, il falloit avoir un billet signé de ces deux nobles Venitiens chacun pour son poste, lequel billet servoit de quittance aux commissaires et autres officiers de ceste trempe, et a la veritte c'estoit en quoy consistoit plus la charge de ces generaux, veu que tout ce quy despendoit du commandement de la milice d' ordonner les travaux, et tou-

Ὁ κ. Καταρίν Κορνάρος, εὐγενῆς Ἑνετὸς καὶ Γενικὸς Προβλεπτῆς τοῦ στρατοῦ, ἀξίωμα πὸν εἶναι τὸ πρῶτο ὕστερα, ἀπὸ τὸ ἀξίωμα τοῦ Γενικοῦ Καπετάνου πὸν μπορεῖ νὰ πάρη ἓνας εὐγενῆς τῆς Δημοκρατίας, εἶχε τὴν γενικὴ ἐποπτεία ὄλων τῶν πόστων τοῦ Ἁγ. Ἀνδρέα. Σ' αὐτὸν δίνουν τὸν ἱππότη Γκριμάλντι, Σικελὸ στὴν ἐθνικότητα καὶ ὑποστράτηγο, γιὰ νὰ διοικῆ κάτω ἀπὸ τὶς διαταγές του, ἢ μᾶλλον μὲ τὸ δικό του κῦρος, γιὰτι αὐτὸς δὲν καταλάβαινε τίποτα ἀπ' αὐτὸ τὸ εἶδος τοῦ πολέμου. Ὁ Ἰερώνυμος Μπατάϊγ, στρατηγὸς τοῦ Χάνδακα πὸν τὸ στρατιωτικό του κῦρος ἐρχόταν ἀμέσως ὕστερα ἀπὸ τὸ τοῦ Κορνάρου, εἶχε τὸ ἴδιο ἀξίωμα στὴν Σαμπιονέρα σ' αὐτὸν δίνουν τὸν κ. Κιλμανσέκ, ὑποστράτηγο κί' αὐτόν. Ὁ Γενικὸς Καπετάνιος διοικοῦσε ἐπὶ κεφαλῆς ὄλων καὶ ὕστερα ἀπ' αὐτόν ὁ Μαρκήσιος ντὲ Σαίν - Ἀντρέ Μομπρέν, πὸν τὸν ὑπάκουαν ὄλο' καὶ ἐκτελοῦσαν ὄλες τὶς διαταγές του. Ἀλλὰ γιὰ νὰ πάρη κανεὶς πολεμοφόδια, χρήματα γιὰ τοὺς ἐργάτες, ξύλα γιὰ τοὺς φράχτες καὶ ἀγγαρεῖες ἀκόμα γιὰ δουλειά, καὶ τέλος ὄλα ὄσα ἐξαρτιόνταν ἀπὸ τὴν Ἐπιμελητεία, ἔπρεπε νὰ ἔχη ἓνα σημείωμα ὑπογραμμένο ἀπὸ τοὺς δυὸ αὐτοὺς εὐγενεῖς Ἑνετοὺς, ἀπὸ καθένα γιὰ τὸ πόστο του. Αὐτὸ τὸ σημείωμα θὰ χρησίμευε γιὰ ἐξόφληση στους προμηθευτὲς καὶ ἄλλους ἀξιωματικούς τῆς εἰδικότητος αὐτῆς, καὶ στὴν πραγματικότητα αὐτὸ ἦταν πὸν ἀποτελοῦσε περισσότερο τὸ ἔργο τούτων τῶν στρατηγῶν ἀφοῦ κάθε τι πὸν ἐξαρτιόταν ἀπὸ τὴ διοίκηση τῶν στρατιωτικῶν, οἱ διαταγές γιὰ τὶς ἐργασίες καὶ οἱ ἄλλες πολεμικὲς ἐνέργειες, δὲν προέρχονταν παρὰ ἀπὸ

tes les autres actions de guerre ne relevoit que de Monsieur St André Montbrun apres le Capitaine General, dont l'authoritté ser-
voit pour donner de la force et vigueur a ces commandemens, comme aussy celle des autres deux | par leur continuelle pre- 125
sance, pour faire executer les deliberations de Mr St André, et autres generaux estrangers, car c'est une ancienne maxime des Venetiens de ne jamais fier leurs places ny aucuns postes d'elles aux estrangers seuls, sans un noble Venitien quy y preside et les assure de leur fidelité, d'autre part ils brident le pouvoir de leur concitoyens, car ils ne peuvent commander que par les estrangers, ausquels ils donnent le commandement de leurs armes et ainsy se mettent a couvert des revolucions quy sont arrivées en plusieurs Republicques par les desbordemens et ambitions de leurs propres sujets ayant le pouvoir absolu de leurs armes, Monsr de St André tenoit encor le lit d'un coup de mousquet receu au | poste de St André passes quelques mois, et pendant 125v
son indisposition le Capitaine General commanda à tous officiers et gens de guerre d'obeir à Mr Spaw general de gli oltra montagni, comme les Italiens l'appellent, ou des toutes les troupes de desla les montaignes ou Alpes, tant allemandes que françoises et autres nations, Les Generaux vouloyent une meslange des troupes imperiales et autres dernièrement arrivées (qu'on

τόν κ. Σαιντ Άντρέ Μομπρέν ύστερα από τόν Γενικό Καπετάνο, πού τό κύρος του χρησίμευε για να δίνη δύναμη και ισχύ στις διαταγές αὐτές· ὅπως ἐπίσης τό κύρος τῶν ἄλλων δύο μέ τήν διαρκή παρουσία τους χρησίμευε για να ἐκτελοῦνται οἱ ἀποφάσεις τοῦ κ. Σαιντ Άντρέ και ἄλλων ξένων στρατηγῶν. Γιατί εἶναι παλιά ἀρχή τῶν Ἑνετῶν να μήν ἐμπιστεύονται τὰ ὄχυρά και ὁποιοδήποτε ἀπό τὰ πόστα τους μόνο στοὺς ξένους χωρὶς κάποιον εὐγενῆ Ἑνετό πού να εἶναι ἐπικεφαλῆς και να τοὺς ἐξασφαλίζει για τήν πίστη τους. Ἀπό τήν ἄλλη μεριά χαλιναγωγοῦν τήν ἐξουσία τῶν συμπολιτῶν τους, γιατί δέν μποροῦν να διοικοῦν παρὰ μέ τοὺς ξένους, στοὺς ὁποίους δίνουν τήν διοίκησιν τῶν ὄπλων τους, και ἔτσι προστατεύονται ἀπό τις ἐπαναστάσεις πού ἔγιναν σέ πολλές δημοκρατίες ἀπό τις καταχρήσεις και τις φιλοδοξίες τῶν ἰδίων τῶν ὑπῆκόων τους πού εἶχαν τήν ἀπόλυτη ἐξουσία στὰ ὄπλα τους. Ὁ κ. ντὲ Σαιντ Άντρέ ἦταν ἀκόμα στό κρεβάτι ἀπό μιὰ σφαῖρα πού πῆρε πρὶν λίγους μῆνες στό πόστο τοῦ Ἁγ. Ἀνδρέα, και στό διάστημα τῆς ἀρρώστειας του, ὁ Γενικός Καπετάνιος διάταξε ὅλους τοὺς ἀξιωματικούς και πολεμιστές να ὑπακοῦνε στόν κ. Σπάρρ, στρατηγὸ «degli oltra montagni» ὅπως οἱ Ἴταλοι τὸν ὀνομάζουν· ἢ ὅλων τῶν στρατευμάτων πέρα ἀπό τὰ βουνὰ ἢ τις Ἄλπεις, τόσο τις Γερμανικὲς ὅσο και τις Γαλλικὲς και τῶν ἄλλων ἐθνῶν. Οἱ στρατηγοὶ ἤθελαν τήν ἀνάμιξη τῶν αὐτοκρατορικῶν στρατευμάτων και τῶν ἄλλων πού ἦρθαν τελευταία (πού θεωροῦσαν νέα γιατί δέν εἶχαν ἀκόμα συνηθίσει τὸν πόλεμο τῶν

estimoit nouvelles parce qu'elles n' estoient pas encor accoustumées a la guerre des Turcs) avec les vieux regimens de Candie; celuy fut fort a propos pour les uns et pour les autres, parce que la plus part de ces regimens estoit des officiers et fort peu de factsonnaires, de sorte qu'il | failloit que les dits officiers fis- 126 sent sentinelles le pistolet a la main faute des soldats, et d'autre part les postes advances estoient sy divises par des petits re-tranchemens qu' une compagnie des deux cens hommes (comme les nostres estoient) en pourroit armer plusieurs a chacun des quels il falloit une capitaine avec tous les officiers d' une compagnie, ce quy fut cause que le Capitaine G^{na}ī ne voulut point permettre que Monsieur de Kilmenseck eut tout son regiment a son poste de Sabionere, seulement une partie, envoyant le reste a St André, et au ravelin de St Expirit, les troupes | d' Hanover eurent aussy un poste fort honorable à St André, 126v or ayant racomté en gros la disposition des officiers et troupes de la place, il faut venir a la maniere d' approcher des Turcs, comme nous les avons peu remarquer, et puis aux maximes que nous tenions pour resister a leurs efforts, ils tirent autant de tranches que le terrain ou ils s' approcherent en est capable, tout proche les unes des autres et la plus part en ligne droite ne se souciant guere d' estre flanques, parce qu' ils s' enfoncent

Τούρκων) μὲ τὰ παλιὰ συντάγματα τοῦ Χάνδακα. Πρᾶγμα πού συνέφερε πολὺ καὶ τοὺς μὲν καὶ τοὺς δέ, γιατί τὸ μεγαλύτερο μέρος τῶν συνταγμάτων αὐτῶν ἦταν ἀξιωματικοὶ καὶ πολὺ λίγοι φρουροί, ἔτσι πού ἔπρεπε οἱ παραπάνω ἀξιωματικοὶ νὰ φρουροῦν μὲ τὸ πιστόλι στὸ χέρι ἕξ αἰτίας πού ἔλειπαν οἱ στρατιῶτες ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά οἱ προχωρημένες θέσεις ἦταν ἔτσι χωρισμένες ἀπὸ μικρὰ χαρακώματα, πού ἕνας λόχος 200 ἀνδρῶν (ὅπως ἦταν οἱ δικοί μας) θὰ μπορούσε νὰ ἐπανδρώσει πολλά. Σὲ καθένα ἀπ' αὐτὰ ἔπρεπε νὰ ὑπάρχει ἕνας Καπετάνιος μὲ ὅλους τοὺς ἀξιωματικούς ἐνὸς λόχου, πρᾶγμα πού ἦταν ἡ ἀφορμὴ νὰ μὴν θέλῃ ὁ Γενικὸς Καπετάνιος νὰ ἐπιτρέψῃ μὲ κανένα τρόπο στὸν Κον Κιλμανσέκ νὰ ἔλθῃ ὅλο τὸ σύνταγμα του στὸ πόστο του τῆς Σαμπιονέρας, παρὰ μόνο ἕνα μέρος, στέλνοντας τὸ ἄλλο στὸν Ἄγ. Ἀνδρέα καὶ στὸν πρόβολο τοῦ Ἄγ. Πνεύματος. Ὁ στρατὸς τοῦ Ἀννοβέρου εἶχε ἐπίσης μιὰ πολὺ ἀξιόλογη θέση στὸν Ἄγ. Ἀνδρέα. Λοιπόν, ἀφοῦ διηγήθηκα σὲ γενικὲς γραμμὲς τὴ διάταξη τῶν ἀξιωματικῶν καὶ τῶν στρατιωτικῶν τμημάτων, θὰ ἐξιστορήσω τὸν τρόπο πού χρησιμοποίησαν οἱ Τούρκοι γιὰ νὰ πλησιάζουν, πῶς λίγο τοὺς ἀντιληφθήκαμε, ὕστερα τὶς ἀρχὲς πού ἐφαρμόσαμε γιὰ νὰ ἀντισταθοῦμε στὶς προσπάθειές τους. Ἔσκαψαν τόσες τάφρους ὅσες μπορούσε νὰ σηκώσει τὸ γήπεδο ὅπου πλησίαζαν, πολὺ κοντὰ τῇ μιᾷ στὴν ἄλλη, καὶ τὶς περισσότερες σὲ ἴσια γραμμὴ, χωρὶς ν' ἀνησυχοῦνε καθόλου μήπως πλευροκοπηθοῦνε, γιατί τὶς ἔκαγαν τόσο βαθειές, πού ἕνας κανονιοβολισμὸς μπορούσε μὲν εὐκόλα νὰ πε-

tellement, qu' un coup de canon peut bien traverser la terre mouvante qu' ils jettent devant et de tous costes, mais non pas nuire a ceux quy y travaillent, estans plus bas que la supperficie, cet a dire ou ils | rencontre assez de terre pour y fournir, mais ¹²⁷ on a veu, qu' au commencement de l' attaque de St André, et auparavant de joindre les rempards il leur a falu porter la terre bien loin pour en former leurs trenchées et batteries, quy estoient en fort grand nombre ce quy fait foy de leur obeissance et bon ordre, et de leur nature infatigable, car ils travaillent a l' envie, toutes leurs trenchées de mesme endroit se communiquent de l' une a l' autre, et ils ne tiennent jamais aux plus avancées que les seuls travailleurs s' ils sont Turcs, mais s' ils sont esclaves ou autres chrestiens leurs sujets (comme ils avoyent beaucoup des gens du paijs devant Candie) ils y tiennent quelques Turcs armés a leur garde, affin qu' ils ne | puissent ^{127v} s' eschaper, aussy ont ils d' ordinaire a cinq ou six pas de la pointe de leur attaque une redoute ou plus, selon qu' elle est spacieuse laquelle ils tiennent tousiours bien armée, pour favoriser les travailleurs, lesquels ont ordre de se retirer aux moindres allarmes pour faire place aux ceux de ces redoutes, et ont la pluspart des trenchées avancées couvertes de clayes et planches charges de terre pour resister aux pierres de mortiers et

ράση τὸ ἀνασκαμμένο χῶμα πὸν ἔρριχναν μπρὸς καὶ πίσω στὰ πλάγια, μὰ ὄχι καὶ νὰ βλάβη αὐτοὺς πὸν ἐργάζονταν ἐκεῖ, ἀφοῦ ἦταν πιὸ κάτω ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια, ἐννοεῖται στὸ σημεῖο πὸν βρῖσκαν πολὺ χῶμα γιὰ τὸν σκοπὸ τους· ἀλλὰ εἶδαμε πὸς στὴν ἀρχὴ τῆς ἐπιθέσεως στὸν Ἄγ. Ἀνδρέα καὶ πρὶν νὰ φθάσουν στὰ τεῖχη, ἔπρεπε νὰ μεταφέρουν τὸ χῶμα ἀπὸ πολὺ μακριὰ γιὰ νὰ σχηματίσουν τὰ χαρακώματα καὶ τὶς πυροβολαρχίες τους, πὸν ἦταν πάρα πολλές, πρῶγμα πὸν μαρτυρεῖ γιὰ τὴν ὑπακοή καὶ τὴν καλὴ τάξη τους καὶ τὴν ἀκούρσστη φύση τους, γιὰτὶ ἐργάζονταν τὴ νύχτα. Ὅλα τὰ χαρακώματά τους τῆς ἴδιας περιοχῆς ἐπικοινωνοῦν τὸ ἓνα μὲ τὸ ἄλλο, καὶ δὲν κρατοῦν ποτὲ στὰ πιὸ προχωρημένα παρὰ μόνο τοὺς ἐργάτες τους ἂν εἶναι Τοῦρκοι· ἀλλὰ ἂν εἶναι σκλάβοι ἢ ἄλλοι χριστιανοὶ ὑπήκοοί τους (γιὰτὶ εἶχαν πολλοὺς ντόπιους μπροστὰ στὸν Χάνδακα) κρατοῦν ἐκεῖ μερικὸς Τούρκους ὀπλισμένους νὰ τοὺς φρουροῦν γιὰ νὰ μὴν δραπετεύσουν. Ἀκόμα ἔχουν συνήθως πέντε ἢ ἕξι βήματα ἀπὸ τὴν αἰχμὴ τῆς ἐπιθέσεώς τους ἓνα πρόβολο ἢ περισσότερους, κατὰ τὸ μέγεθός τους, καὶ τὸν κρατοῦν πάντα καλὰ ἐξοπλισμένο πρὸς χάριν τῶν ἐργατῶν πὸν ἔχουν διαταγὴ νὰ ἀποσύρῳνται ἐκεῖ καὶ στὸν πιὸ μικρὸ συναγερμὸ γιὰ νὰ ἀφήσουν τὴ θέση τους στοὺς στρατιῶτες τῶν προβόλων αὐτῶν. Ἐχουν ἀκόμα τὰ περισσότερα ἀπὸ τὰ προχωρημένα χαρακώματα σκεπασμένα μὲ πλέγματα καὶ σανίδες φορτωμένες μὲ χῶμα γιὰ ν' ἀντέχουν στὰ πέτρινα βόλια τῶν ὀλμων καὶ στὶς χειροβομβίδες. Στὸς προχωρημένους αὐτοὺς προβόλους ὅπου ἔ-

aux grenades dans ces redoutes avancées, ou il leur falloit tenir ordinairement du monde pour assurer leurs travailleurs contre nos sorties ils faisoient des trous de tous costes pour s' y retirer en cas qu' une bombe y tombast, ce quy les obligeoit a armer sy foiblement | leurs postes avancées, estoit l' apprehension qu' ils avoyent de nos mines, quy estoit une fort bonne maxime pour esviter la perte inutile du monde, toute contraire a celle des Venitiens, lesquels n' apprehendant rien tant qu' un assaut general ne songoyent aux moyens de prolonger le siege (quy consistoit en la conservation de leur monde) tant qu' a s' assurer pour le temps present, ce quy leur faisoit tenir les postes avancés tousiours chargés de leurs meilleurs officiers et soldats s' assurant sur ce qu' ils estoyent encor les maistres soubz terre, par moyen des puits d' ou ils pousoyent des galleries et rameaux, a la veritté, fort proffonde et bien avant sous | les travaux des ennemis mais ils trouvoient le chemin d' en venir a bout, et quelque avantage que les nostres en ayent peu tirer, ils ne manquoient de faire tirer et sauter des fougades supperficielles (comme aussy quelques grands fourneaux) jusques a quatre ou cinq le jour par fois, outre la perte continuelle que nous recevions de ces infernalles invantions les bombes et grenades (dont on ne pouvoit pour la presse esquiver les esclats)

πρεπε νὰ κρατοῦν συνήθως στρατὸ γιὰ νὰ ἀσφαλίζουν τοὺς ἐργάτες τους ἀπὸ τὶς ἐφόδους μας, ἔκαναν ἀνοίγματα ἀπ' ὅλες τὶς πλευρὲς γιὰ νὰ ἀποσύρωνται ἐκεῖ σὲ περίπτωση ποὺ θὰ ἔπεφτε μιὰ βόμβα στὸ σημεῖο ἐκεῖνο. Αὐτὸ ποὺ τοὺς ὑποχρέωνε νὰ ἐξοπλίζουν τόσο ἀδύνατα τὶς προχωρημένες τους θέσεις, ἦταν ὁ φόβος ποὺ εἶχαν γιὰ τὶς ὑπονόμους μας, κι' αὐτὸ ἦταν μιὰ πολὺ καλὴ ἀρχὴ γιὰ νὰ ἀποφεύγουν τὸν ἀνώφελο χαμὸ τῶν στρατιωτῶν, ἐντελῶς ἀντίθετη στὴν ἀρχὴ τῶν Ἑνετῶν, οἱ ὁποῖοι, ἐπειδὴ δὲν ἐφοβόνταν τίποτα περισσότερο ἀπὸ μιὰ γενικὴ ἔφοδο, δὲν ἐσκέπτονταν τόσο πῶς νὰ παρατείνουν τὴν πολιορκία (ἀρχὴ ποὺ θὰ συντελοῦσε στὴν διαφύλαξη τῶν ἀνθρώπων τους) ὅσο τὸ νὰ ἀσφαλιστοῦνε πρὸς τὸ παρόν, πρᾶγμα ποὺ τοὺς ἔκανε νὰ κρατοῦν τὶς προχωρημένες τους θέσεις γεμάτες ἀπὸ τοὺς καλύτερους ἀξιωματικούς καὶ στρατιῶτες· καὶ βασίζονταν στὸ ὅτι ἦταν ἀκόμα οἱ κύριοι στὰ ὑπόγεια ἔργα, μὲ τὴν βοήθεια πηγαδιῶν, ἀπ' ὅπου προωθοῦσαν τὶς στοᾶς καὶ τὶς διακλαδώσεις τους ἀληθινὰ πολὺ βαθειὰ καὶ πολὺ μπροστὰ κάτω ἀπὸ τὰ ἔργα τῶν ἐχθρῶν. Ἀλλὰ αὐτοὶ εὑρισκαν τὸν τρόπο νὰ τὰ βγάλουν πέρα καὶ ὅποιο κέρδος κι' ἂν πετύχαιναν οἱ δικοὶ μας, αὐτοὶ συνεχῶς χτυποῦσαν καὶ ἀνατίνασσαν ἐπιφανειακὰ φουρνέλλα (ὅπως καὶ μερικὰ μεγάλα) ὡς τέσσερα καὶ πέντε κάποτε τὴ μέρα. Ἐκτὸς ἀπὸ τὶς συνεχεῖς ἀπώλειες ποὺ παθαίναμε ἀπ' αὐτὲς τὶς καταχθόνιες ἐπινοήσεις τους, οἱ βόμβες καὶ οἱ χειροβομβίδες (ποὺ τὰ κομμάτια τους δὲν μποροῦσε κανεὶς νὰ διαφύγη ἐξ αἰτίας τοῦ συνωστισμοῦ), πέφτοντας στὰ μικρὰ αὐτὰ στρι-

tombans dans ces petites logemens reserres faisoient grand dom-
 mage et tuerie, jusqu' au nombre de dix, quinze (et parfois beau-
 coup plus) d' une seule bombe des tues et blesses, principal-
 lement quand quelques unes en | tomboyent dans nos capio¹²⁹
 neres, quy est un terme Italien, et sont especes des petits loge-
 mens, fait des murailles bien percées ou bien des pallissades,
 serres de tous costes jusqu' a une pettite entrée pour relever les
 gardes quy s' y font et sont couvertes, et le devroyent estre a l'
 espreuve des bombes bien que nous n' en eussions que fort peu
 de la sorte, elles sont placées d' ordinaire sy proche des ennemis
 qu' il se peut sans estre decouvertes de leur canon, car soudain
 qu' il vient a les battre, l' on ne les peut maintenir qu' en les
 remplissant de terre pour s' en servir de rempard, mais tant qu'
 elles subsistoyent, leur usage estoit bon, et pour asseurer des | ^{129v}
 gens sy proche des ennemis, (les mettant a couvert de leurs sur-
 prises) et en cas d' assaut pour tirer en dos a ceux quy les au-
 royent passes, or les ennemis trouvant l' attaque plus facile a
 St. André qu' a la Sabionere (comme il est dict cy dessus) y re-
 doubloyent tous les jours leurs efforts, de sorte qu' au mois de
 Mars et Avril, elle estoit tres rude et sanglante d' un costé et d'
 autre, car nos mines appretées de longue mains, nous don-
 noyent les moyens de faire sauter leurs travaux avancés a me-

μωγμένα καταλύματα, προξενούσαν μεγάλη φθορά και μακλειό, ὡς τὸν ἀριθ-
 μὸ δέκα, δεκαπέντε (καὶ κάποτε πολὺ περισσότερων) σκοτωμένων καὶ πληγωμέ-
 νων ἀπὸ μιᾶ μόνο βόμβα· ἰδίως ὅταν μερικὲς ἔπεφταν μέσα στὶς «καπιονέρες»
 μας. Ὁ ὄρος εἶναι ἰταλικὸς καὶ σημαίνει ἓνα μικρὸ κατάλυμα μὲ τείχους ὀλο-
 τρύπητους ἢ καλύτερα φράχτες, κλειστὸ ἀπὸ ὅλα τὰ μέρη ἐκτὸς ἀπὸ μιᾶ μικρῆ
 εἴσοδο γιὰ νὰ κάνουν τὶς κανονισμένες ἀλλαγὲς φρουρᾶς· καὶ εἶναι σκεπασμένο
 καὶ ἔπρεπε νὰ εἶναι γιὰ νὰ ἀντέχη στὶς βόμβες. Ἄν καὶ δὲν εἶχαμε παρὰ πολὺ
 λίγες τέτοιες, τὶς τοποθετούσαμε συνήθως τόσο κοντὰ στοὺς ἐχθροὺς ὅσο ἦταν
 δυνατόν νὰ τὸ κάμουμε χωρὶς νὰ μᾶς ἐπισημάνουν τὰ κανόνια τους. Γιατὶ μό-
 λης τὶς χτυπούσανε δὲν μπορούσανε πιά νὰ τὶς διατηρήσουμε παρὰ γεμίζοντάς
 τὶς χῶμα γιὰ νὰ χρησιμέψουνε σὰν προχώματα· μὰ ὅσο ὑπῆρχαν ἀκόμα, χρη-
 σίμευαν πολὺ καὶ γιὰ νὰ ἀσφαλίζουν τοὺς ἀνθρώπους ποὺ βρίσκονταν τόσο
 κοντὰ στοὺς ἐχθροὺς (προφυλάσσοντάς τους ἀπὸ τὶς ἐκπλήξεις τους) καὶ γιὰ νὰ
 χτυποῦμε ἀπὸ πίσω, σὲ περίπτωση ἐφόδου, ἐκείνους ποὺ τὶς εἶχαν προσπεράσει.
 Λοιπὸν, οἱ ἐχθροὶ βρίσκοντας τὴν ἐπίθεση πιὸ εὐκόλη στὸν Ἅγιο Ἀνδρέα
 παρὰ στὴν Σαμπιονέρα (ὅπως εἶπαμε παραπάνω) ἐδιπλασίωζαν ὅλες τὶς μέρες
 τὶς προσπάθειές τους ἔτσι ποὺ τὸν Μάρτιο καὶ τὸν Ἀπρίλιο ἔγινε ἡ ἐπίθεση
 πολὺ σκληρὴ καὶ φονικὴ καὶ ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος καὶ ἀπὸ τὸ ἄλλο. Γιατὶ οἱ
 ὑπόνομοί μας, ποὺ εἶχαν κατασκευαστῆ ἀπὸ πολὺ χρόνο, μᾶς ἔδιναν τὰ μέσα
 ν' ἀνατινάσσουμε τὰ προχωρημένα ἔργα τους ὅσο τὰ προωθοῦσαν, ἐννοεῖται

sure qu' ils les pousoyent, c' est a dire quand nos ingenieurs et autres gens appostes a cela et quy en avoyent le soin faisoient | leurs debvoir, quy estoit bien rare, mais quelque perte qu' ils 130 en receussent ils ne manquoient jamais de retourner s' eloger sur l' effet de ses mines (non obstant qu' il y en avoit en quelques endroite jusqu' a trois, l' une sous l' autre, qu' on faisoit sauter a divers temps) a quoy la quantitté grande qu' ils avoyent tousiours des bombes, grenade et autre munition de guerre les favorisoit, et dont nous avoions la plus part du temps grande disette, jusqu' a n' avoir rien quelque fois quy les pust offenser sur terre, que des pierres a mains et quand mesme nous avions des grenades elles estoyent la pluspart de ver lequel ne faisant resistance a la poudre, ne pouvoit aussy faire | grand mal qu' a 130v des parties decouvertes, principalement aux Turcs lesquels se servoyent de la targe, que nous avons experimentés estre fort bonne contre ces sortes d' instrumens, et pour les pierres a mains leurs turbans en deffendoyent leurs testes, quy est la seule partie de l' homme quy en peut estre mortellement blessée, en cete condition il nous failloit voir travailler nos ennemis a nostre nez, (n' y ayant rien entre d' eux qu' une petite hauteur de terre qu' eux mesme jettoyent devant et quelques fois une petite pallissade et d' autres fois rien) sans les pouvoir en empe-

ὅταν οἱ μηχανικοὶ μας καὶ τὰ ἄλλα ἄτομα, πὺ εἶχαμε τοποθετήσει γι' αὐτὴ τῆ δουλειᾷ καὶ πὺ εἶχαν ἀναλάβει τὸ ἔργο, ἔκαναν τὸ καθῆκον τους, πρᾶγμα πολὺ σπάνιο. Μὰ ὅποιες ζημιές κι' ἂν πάθαιναν δὲν παρέλειπαν ποτὲ νὰ ἐπαινοῦν πάλι καὶ πάλι τὸν ἑαυτὸ τους γιὰ τὸ ἀποτέλεσμα τῶν ὑπονόμων τους, (παρ' ὅλο πὺ ὑπῆρχαν σὲ μερικὰ σημεῖα ὡς τρεῖς, ἢ μιὸ πάνω στὴν ἄλλη; πὺ ἀνατίνασσαν σὲ διάφορες ὄρες) στὸ ἀποτέλεσμα αὐτὸ τοὺς εὐνοοῦσε ἡ μεγάλη ποσότητα πὺ εἶχαν πάντα ἀπὸ βόμβες, χειροβομβίδες καὶ ἄλλα πολεμοφόδια, ἐνῶ ἀντίθετα ἐμεῖς εἶχαμε τὸν πιὸ πολὺ καιρὸ ἔλλειψη ἀπ' αὐτά, σὲ σημεῖο πὺ καμμιά φορὰ δὲν εἶχαμε τίποτα πὺ νὰ μορῆ νὰ τοὺς χτυπήσουμε πάνω ἀπὸ τὴ γῆ, παρὰ πέτρινα βόλια· κι' ὅταν ἀκόμα εἶχαμε χειροβομβίδες, ἦταν οἱ περισσότερες ἀπὸ γυαλί, πὺ ἐπειδὴ παρουσίαζαν μικρὴ ἀντίσταση στὸ παροῦτι δὲν μπορούσαν κι' αὐτὲς νὰ προξενήσουν μεγάλη ζημιὰ παρὰ σὲ μέρη ξεσκέπαστα, ἰδίως στοὺς Τούρκους πὺ μεταχειρίζονταν πλεχτὲς ἀσπίδες πὺ ἀπὸ πείρα ξέραμε πὺς ἦταν πολὺ καλὲς γι' αὐτοῦ τοῦ εἶδους τὰ ὄπλα. Ὅσο γιὰ τὶς πέτρες πὺ πετούσαμε μὲ τὰ χέρια, τὰ τουρμπάνια τους προστάτευαν τὸ κεφάλι, τὸ μόνο μέρος τοῦ ἀνθρώπου πὺ μπορεί νὰ πληγωθῆ θανάσιμα.

Μ' αὐτοὺς τοὺς ὅρους ἡμαστέ ἀναγκασμένοι νὰ βλέπομε τοὺς ἐχθροὺς μας νὰ ἐργάζονται κάτω ἀπὸ τὴ μύτη μας (μὴ ἔχοντας τίποτε ἄλλο ἀνάμεσά μας παρὰ ἓνα μικρὸ ὕψωμα ἀπὸ χῶμα πὺ αὐτοὶ οἱ ἴδιοι ἔρριχναν μπροστά, κάποτε ἓνα μικρὸ φράχτη κι' ἄλλες φορὲς τίποτα) χωρὶς νὰ μπορούμε νὰ τοὺς

cher, car les armes ordinaires comme la pisque et le mousquet estoient n'utiles que pour les | attendre de pied ferme, ayans ¹³¹ toujours leurs plus proches redoutes sy bien bordées de mousqueterie derriere les grande sacs de layne, quy la mettoient a couverts, qu' un soldat avec son mousquet, ne pouvoient se hausser et metre en joue, qu' il n' en fut assomé, mais les officiers des gardes faisoient ordinairement leurs coups de pistolets a la breche, toutes fois il ne faloit pas s' y arrester pour en reconnoistre l' effect, ce que plusieurs n' ayans pas bien observes, en trouverent la veritté au despans de leur sang, et particulièrement les nouveaux venus, tant des officiers, et soldats, que des volontaires, quelque' uns par des sottes bravades, d' autres ayant emprumtes du courage du vin, | dont ils n' ont jamais ^{131v} tant eu, tout fraise, quy suffit de pourvoir a leurs charges, ainsy se faisans tüer a mal propos, rendoyent ces mauvaises offices aux assieges, que de les priver d' un remfort dont ils avoyent tant besoin, comme les Turs ne perdoient point de temps, et n' espargnoient ny argent, ny hommes, pour faire bien reüssir une entreprise, dont dependoit tant la reputation des armes de leur Seigneur et le bien de son service; aussy nous ne manquions pas de mestre eu oeuvre tout ce que la necessité, mere des vertus, nous pourroit inspirer des invantions, pour empecher la

ἐμποδίσουμε, γιατί τὰ συνηθισμένα ὄπλα, ὅπως οἱ λόγχες καὶ τὰ μουσκέτα, ἦταν ἀνόφελα ἐκτὸς γιὰ μάχη ἐκ τοῦ συστάδην. ἐπειδὴ εἶχαν τοὺς πιὸ κοντινοὺς προβόλους τους τόσο καλὰ πλαισιωμένους μὲ πυροβόλα ὄπλα πίσω ἀπὸ μεγάλους σάκκους μαλλιῶν πού τὰ προφύλασσε· ἔτσι ἕνας στρατιώτης μὲ τὸ μουσκέτο του δὲν μπορούσε νὰ ἀνασηκωθῆ καὶ νὰ σκοπέψη χωρὶς νὰ τὸν χτυπήσουν. Ἀλλὰ οἱ ἀξιωματικοὶ τῆς φρουρᾶς χτυποῦσαν συνήθως μὲ τὰ πιστόλια τους τὸ ρῆγμα· ὅπως δὴποτε ὅμως δὲν ἔπρεπε νὰ σταματοῦν γιὰ νὰ δοῦν τὸ ἀποτέλεσμα, πράγμα πού ἐπειδὴ πολλοὶ δὲ τὸ ἐτήρησαν σ' ὅλη του τὴν ἔκταση τὸ πλήρωσαν μὲ τὸ υἶμα τους· ἰδιαίτερα οἱ νεοφερμένοι, τόσο οἱ ἀξιωματικοὶ καὶ οἱ στρατιῶτες ὅσο καὶ οἱ ἐθελοντές, μερικοὶ ἀπὸ ἀνόητη καυχησιολογία, ἄλλοι παίρνοντας τὸ θάρρος ἀπὸ τὸ κρασί πού ποτὲ δὲν εἶχαν σὲ τόση ποσότητα, ὀλοδρόσερο, ἀρκετὸ γιὰ νὰ τοὺς ἐφοδιάζη στὴν ἐπίθεση. Ἔτσι, προξενῶντας τὸν θάνατό τους ἄδικα, ἐπρόσφεραν αὐτὴ τὴν κακὴ ὑπηρεσία στοὺς πολιορκημένους, νὰ τοὺς στεροῦν ἀπὸ μιὰ ἐνίσχυση πού τὴν εἶχαν τόσο ἀνάγκη· ἐνῶ ἀντίθετα οἱ Τοῦρκοι δὲν ἔχαναν καθόλου καιρὸ καὶ δὲν ἔκαναν οἰκονομία οὔτε σὲ χρῆμα οὔτε σὲ ἀνθρώπους γιὰ νᾶχη μεγάλη ἐπιτυχία μιὰ ἐπιχείρηση, ἀπὸ τὴν ὁποία ἐξαρτιόταν τόσο ἡ φήμη τῶν ὄπλων τοῦ Ἄρχοντά τους, ὅσο καὶ ἡ καλὴ ἐξυπηρέτησή του. Δὲν παραλείπομε ἀκόμα νὰ βάλουμε σ' ἐνέργεια ὅλα τὰ ἐπινοήματα πού ἡ ἀνάγκη, μητέρα τῆς ἀρετῆς, μπορούσε νὰ μᾶς ἐμπνεύσει, γιὰ νὰ ἐμποδίσουμε τὴν κατάληψη ἐνὸς ὄχυροῦ ἀπὸ τὸ ὁποῖο κρεμό-

prise d' une place, dont dependoit | non seulement le bien de la 132
 Republique que nous servions, mais quy servoit de boulevard et
 lieu de retraite a toute la Chrestienté, entre autres, (outre les
 fourneaux et fougades ordinaires a quoy il failloit beaucoup
 de temps pour les apprester) nous avions des cassons remplis de
 poudre qu' on mettoit ou les ennemis pousoyent leurs tran-
 chées et jettoyent la terre devant, en tirans une saulcisse char-
 gée de poudre pour y donner feu, l' on couvroit d' abord de ter-
 re tant le casson que la saulcisse, de peur qu' ils ne prissent feu
 des continuelles grenades que les Turcs y jettoyent pour | favo- 132v
 riser leurs travailleurs, et quand on trouvoit que ces cassons
 estoyent bien charges de la terre que les ennemis jettoyent
 jusqu' a en' avoir plus de nostre costé que du leur, afin qu' ils
 ne donnassent point en arriere, l' on y donnoit feu, et faisoit
 sauter tout ce qu' ils avoyent travaillé en dix ou douze heures
 de temps, brulant ou tuant souvent ceux quy s' y trouvoit em-
 ployés aux travaux, de sorte qu' ils avoyent tousiours a recom-
 mancer, ces cassons retardoyent merveilleusement leurs travaux
 quand nous estions assures sous terre, de maniere que j' ay | veu 133
 disputer un morceau de terre de la maniere susditte, sans que
 les ennemis en trois sepmaines de temps en ayent peu gagner
 trois pas, mais ou ils avoyent l' avantage des mines, rien ne
 servoit pour leur faire grande resistance, enfin sur la fin du

ταν ὄχι μόνο τὸ καλὸ τῆς Δημοκρατίας ποὺ ὑπηρετούσαμε, μὰ ποὺ χρησίμευε
 γιὰ προπύργιο καὶ γιὰ καταφύγιο σ' ὅλη τὴ Χριστιανοσύνη. Μέσα στὰ ἄλλα
 (ἐκτὸς ἀπὸ τὶς μίνες καὶ τὰ συνηθισμένα φουρνέλλα ποὺ χρειάζονταν πολὺ και-
 ρὸ γιὰ νὰ ἐτοιμαστοῦν) εἶχαμε κάσσες γεμάτες μπαρούτι ποὺ τὶς τοποθετού-
 σαμε ἐκεῖ ποὺ προωθοῦσαν οἱ ἐχθροὶ τὰ χαρακώματά τους καὶ ἔριχναν τὸ
 χῶμα πρὸς τὰ μπρός, ἀνοίγοντας σωληνωτὴ τρύπα («λουκάνικο») φορτωμένη
 μπαρούτι γιὰ νὰ τοὺς δώσωμε φωτιά. Πρῶτα σκεπάζαμε μὲ χῶμα τόσο τὴν
 κάσσα ὅσο καὶ τὸ «λουκάνικο», ἀπὸ φόβο μήπως πάρουν φωτιά ἀπὸ τὶς ἑξα-
 κολουθητικὲς χειροβομβίδες ποὺ ἔριχναν οἱ Τοῦρκοι γιὰ νὰ προστατεύουν τοὺς
 ἐργάτες τους· καὶ ὅταν βρῖσκαμε πὼς οἱ κάσσες ἦταν καλὰ φορτωμένες ἀπὸ τὸ
 χῶμα ποὺ ἔριχναν οἱ ἐχθροί, ὥσπου νὰ ἔχουμε περισσότερο πρὸς τὸ μέρος
 μας παρὰ πρὸς τὸ δικό τους, τὶς ἀνάβαμε καὶ ἀνατινάσσαμε ὅλη τὴν ἐργασία
 ποὺ εἶχαν κάμει σὲ δέκα ἢ δώδεκα ὥρες, καίγοντας ἢ σκοτώνοντας συχνὰ αὐ-
 τοὺς ποὺ βρῖσκονταν ἀπασχολημένοι μὲ τὰ ἔργα, ἔτσι ποὺ ἦταν ἀναγκασμένοι
 πάντα νὰ ξαναρχίζουν. Αὐτὲς οἱ κάσσες καθυστεροῦσαν θαυμάσια τὰ ἔργα
 τους, ὅταν ἡμαστέ ἐξασφαλισμένοι κάτω ἀπὸ τὴ γῆ, ἔτσι ποὺ εἶδα νὰ διεκδι-
 κοῦν ἓνα κομμάτι γῆς μὲ τὸν παραπάνω τρόπο, χωρὶς οἱ ἐχθροὶ νὰ ἔχουν μπο-
 ρέσει σὲ τρεῖς βδομάδες νὰ κερδίσουν τρία βήματα. Μὰ ἐκεῖ ποὺ εἶχαν τὸ πλεο-
 νέκτημα τῶν ὑπονόμων τίποτα δὲν μπορούσε νὰ τοὺς φέρη μεγάλη ἀντίσταση.

mois d' Avril ils estoient bien advances jusqu' a avoir gaigné tout le corps du Bastion St. André a la reserve du flanq et oreillon du costé du Panagra, (quy leur servoyent d' espaulement comme il est desjà dict cy dessus, et que les assieges ont fait mesmes sauter depuis, quand ils s' apperceurent de | l' avan- 133v
tage que les ennemis en tiroyent) et quelques petits morceaux retranchés du rempart quy nous restoyent encor) et logoient partout sur le haut de la bresche quand le secours envoyes par les princes de Brunsvic et Lunebourg arriva a la Standie, environ le sixiesme may, lequel vint aussy fort a propos et en temps opportun, car du precedant il n' y en avoit desja le tiers quy pust rendre service, l' ordinaire calculle de Candie estant que le nombre des deffendans se diminuoit tous les mois a tout le moins de douze cens hommes, bien | souvent d' avantage c'est 134
a dire des officiers et soldats seulement, sans y comprendre les travailleurs aux mines et autres travaux; je ne dis pas qu' il y en avoit tant de morts, mais entre tues blesses et malades, rendus incapables de service, ce dernier secours estoit composé de deux mille cinq cens hommes dont cent estoient volontaires, quy faisoient trois regimens, que le Comte de Valdek commandoit en qualitté de General, et avec luy deux Colonels, l' un escossois de nation appellé Molisson, et l' autre Alle-

Τελικά, πρὸς τὸ τέλος τοῦ Ἀπριλίου, εἶχαν πολὺ προχωρήσει, ὡς τὸ σημεῖο νὰ ἔχουν κερδίσει ὅλο τὸ σῶμα τοῦ προμαχώνα τοῦ Ἀγ. Ἀνδρέα ἐκτὸς ἀπὸ τὸ προπέτασμα καὶ τὸ αὐτὶ πρὸς τὸ μέρος τοῦ προμαχώνα τοῦ Παντοκράτορα (πὺ τὸς χρησίμευε γιὰ προχωματικὸ στήριγμα, ὅπως εἶψμε παραπάνω, καὶ πὺ οἱ πολιορκημένοι ἀνατίναξαν κατόπι, ὅταν παρατήρησαν τὰ πλεονεκτήματα πὺ κέρδιζαν ἀπ' αὐτὸ οἱ ἐχθροί) καὶ μερικὰ μικρὰ κομμάτια περιχαρακωμένα τοῦ τείχους πὺ μᾶς ἔμεναν ἀκόμα. Καὶ εἶχαν ἐγκατασταθῆ παντοῦ στὸ ὕψος τοῦ ρήγματος ὅταν ἔφτασε στὴ Ντία ἡ βοήθεια πὺ ἔστειλαν οἱ πρίγκηπες τοῦ Μπρουνσβικ καὶ τοῦ Λουνεμβούργου, γύρω στὶς 16 τοῦ Μάη. Αὐτὴ ἦρθε πολὺ ἐγκαίρως, στὸν κατάλληλο καιρὸ, γιὰτὶ δὲν ἔμενε πιά παρὰ μονάχα τὸ ἕνα τρίτο τοῦ στρατοῦ πὺ μπορούσε νὰ προσφέρῃ ὑπηρεσίες, ἀφοῦ ὁ κανονικὸς ἀπολογισμὸς τοῦ Χάνδακα ἔδειχνε πὺς ὁ ἀριθμὸς τῶν ὑπερασπιστῶν λιγότευε τουλάχιστο 1200 ἄνδρες κάθε μῆνα, συχνὰ μάλιστα περισσότερο· δηλαδὴ μόνο ἀξιωματικὸς καὶ στρατιῶτες, χωρὶς νὰ λογαριάσουμε τοὺς ἐργάτες τῶν ὑπονόμων καὶ τῶν ἄλλων στρατιωτικῶν ἔργων. Δὲν λέω πὺς εἶχαμε τόσους νεκρούς, ἀλλὰ λέω γι' αὐτοὺς πὺ σκοτωμένοι, πληγωμένοι ἢ ἄρρωστοι, εἶχαν γίνεϊ ἀνίκανοι γιὰ ὑπηρεσία. Ἡ τελευταία αὐτὴ βοήθεια ἀπαρτιζόταν ἀπὸ 2.500 ἄνδρες, ἀπὸ τοὺς ὁποίους 700 ἦταν ἐθελοντές, καὶ ἔκαναν τρία συντάγματα πὺ διοικοῦσε ὁ Κόμης ντὲ Βαλντέκ, μὲ τὴν ιδιότητα τοῦ στρατηγοῦ, καὶ μαζύ του δυὸ συνταγματάρχες, ὁ ἕνας Σκῶτος στὴν Ἐθνικότητα, μὲ τὸ ὄνομα Μόλισσον

mand appellè Raschfeldt, c' estoient de | fort belles troupes, gens ^{134v}
 tous jeusnes et vigoureux, mais quy s' amaladisoyent fort a
 cause de la saison desja ardente et de leur maniere de vivre
 (comme aussy de tous les autres Allemands) quy s' accordoit
 fort mal avec l' air de Candie, de sorte que fort peu des blesses
 des nouveaux venus en eschapyent, a mesure que les Turcs s'
 oppinastroyent a St. André, ils relaschoyent un peu de leur fu-
 rie a la Sabionere, mais c' estoit apres y avoir esprouvé toute
 sorte de moyens par dessus et dessous terre de pouvoir s' adven-
 ser jusqu' a la courtine | derriere laquelle il n' y avoit aucune ¹³⁵
 deffence, mais ils y rencontroyent une bonne resistance par
 moyen d' un spuys, dont les galleries et rameaux commando-
 yent tousiours a ceux des ennemis tant qu' on les entretenoit
 soigneusement, outre cela, on tenoit la fausse braye de la courtine
 bien asseuree des travers pallissades parce qu' on apprehendoit
 que les ennemis s' y estant une fois loges dessous, n' ecoulassent
 le long d' elle jusqu' a l' Arsenal, ou ils auroyent apparem-
 ment franchy le passage dans la Ville, et quand mesme nous
 eussions assez du monde, et de temps pour nous y retrancher,
 ils nous auroient sans doute retranchées la communication de la
 mer | quy seroit bientost suivit de la rediction de la place, ces ^{135v}
 considerations obligoyent les generaux d' y faire faire des fre-
 quantes sorties pour desesperer les ennemis, et regaigner du ter-

καὶ ὁ ἄλλος Γερμανός, μετὸ ὄνομα Ράσφελντ Ἦταν ἐξαιρετικὰ ὠραῖα στρα-
 τεύματα, ἄνθρωποι πολὺ νέοι καὶ εὐρωστοί, μὰ πὸν ἀρρώστειαν εὐκολὰ ἐξ
 αἰτίας τῆς καυτερῆς πιά ἐποχῆς καὶ τοῦ τρόπου τῆς ζωῆς τους (ὅπως καὶ ὄλων
 τῶν ἄλλων Γερμανῶν) πὸν τόσο ἄσχημα προσαρμοζόταν μετὸν ἀέρα τοῦ Χάν-
 δακα. Ἔτσι πολὺ λίγοὶ ἀπὸ τοὺς πληγωμένους τῶν νεοφερμένων ἐγλύτωναν.
 Ὅσο οἱ Τοῦρκοὶ ἐπέμεναν μετὸ πείσμα στὸν Ἅγιο Ἀνδρέα, χαλάρωναν λίγο τῆ
 μανία τους στὴ Σαμπιονέρα, μὰ αὐτὸ ἔγινε ἀφοῦ εἶχαν δοκιμάσει ὅλα τὰ μέσα
 κάτω καὶ ἀπάνω ἀπὸ τὴ γῆ, γιὰ νὰ μπορέσουν νὰ προχωρήσουν ὡς τὸ προπέ-
 τασμα, πὸν πίσω του δὲν ὑπῆρχε καμμιά ἄμυνα. Μὰ συνάντησαν ἐκεῖ μιὰ καλὴ
 ἀντίσταση μετὸ βοήθεια ἑνὸς πηγαδιοῦ πὸν οἱ στοῆς καὶ οἱ διακλαδώσεις του
 εἶχαν τὴν ὑπεροχὴ πάντα στὶς στοῆς καὶ διακλαδώσεις τῶν ἐχθρῶν, ἐφ' ὅσον
 τίς συντηροῦσαν προσεχτικὰ. Ἐκτὸς ἀπ' αὐτὸ κρατούσαμε τὸ προτείχιον τοῦ
 προπετάσματος καλὰ ἀσφαλισμένο μετὸ ἐγκάρσιους φράκτες, γιὰτι φοβόμαστε
 πὸς οἱ ἐχθροὶ μιὰ καὶ θὰ βρίσκονταν πιά ἐγκατεστημένοι ἐκεῖ ἀπὸ κάτω, θὰ
 ξεχύνονταν σ' ὅλο της τὸ μᾶκρος ὡς τὰ νεώρια, ἀπ' ὅπου, φανερά, θὰ ἀνοι-
 γαν διάβαση πρὸς τὴν πόλη. Καὶ ἂν ἀκόμα εἶχαμε ἀρκετοὺς ἀνθρώπους καὶ
 καιρὸ γιὰ νὰ περιχαρακωθοῦμε, θὰ μᾶς εἶχαν χωρὶς ἀμφιβολία ἀποκόψει τὴν
 ἐπικοινωνία μετὸ θάλασσα, καὶ σ' αὐτὸ θ' ἀκολουθοῦσε σὲ λίγο ἡ παράδοση
 τοῦ ὄχυροῦ. Αὐτὲς οἱ σκέψεις ἔκαναν τοὺς στρατηγούς νὰ κάνουν συχνὲς ἐξό-
 δους γιὰ νὰ ἀπελπίζουν τοὺς ἐχθροὺς καὶ νὰ ξανακερδίζουν τὸ ἔδαφος, ὅταν

rain quand ils s'approchoient par trop de la courtine hors laquelle nous leur disputtions le terrain pied a pied, par des logemens quy s'advancoyent jusqu' a leurs tranchées, lesquels estoyent tousiours armés de bons officiers et soldats, comme le vieux regiment du Savoye, la plus part desquels y trouverent leurs tombaux, et principalement les officiers quy estoyent gens de grand meritte, sy les Turcs se sont refroidis a la Sabionere pour ramasser et joindre la plus part de leurs forces a St. André, ou ils voyeyent qu' il faisoient plus grands | progres, ou qu' ils l' ayent fait a dessein d' amuser les assieges et leur faire retirer les leurs de la Sabionere, croyans n' y en avoir plus besoin, pour se fortifier d' advantage a St. André, et par ainsy leur y faire negliger leurs mines et autres travaux, pour puis apres l' attaquer avec meilleur succes (comme en effect il est arrivé) je ne le scay pas, mais je scay que nos principaux generaux ont pris sujet de l' exemple des Turcs de la negliger par trop et en retirer la plus part des deffendants, tant soldats que mineurs et autres gens necessaires pour la deffance d' un poste, ne jugeans pas d'y | en avoir plus a faire, ce quy reüssit autrement, 136v comme la suite imformera en son lieu, parce que pour a present il faut suivre le plus grand nombre, et voir ce quy se passe a St. André, apres avoir raconté un accident arrivé a Mr le

πλησίαζαν πολὺ κοντὰ στὸ προπέτασμα· ἀπ' ἔξω του τοὺς διεκδικούσαμε τὸ γήπεδο βῆμα πρὸς βῆμα, μὲ καταλύματα ποὺ προχωροῦσαν ὡς τὰ χαρακώματά τους καὶ ποὺ ἦταν ἐπανδρωμένα μὲ καλοὺς ἀξιωματικοὺς καὶ στρατιῶτες, ὅπως τὸ παλιὸ σύνταγμα τῆς Σαβοΐας· οἱ περισσότεροὶ ἀπ' αὐτοὺς εὕρισκαν ἐκεῖ τὸ θάνατο καὶ ἰδίως οἱ ἀξιωματικοὶ ποὺ ἦταν ἄνθρωποι μεγάλης ἀξίας. Ἄν οἱ Τοῦρκοι ἀπογοητεύτηκαν στὴν Σαμπιονέρα, ἔτσι ποὺ νὰ μαζέψουν καὶ νὰ ἐνώσουν τὶς πιὸ πολλές δυνάμεις τους στὸν Ἅγιο Ἀνδρέα, ὅπου ἔβλεπαν πὼς ἔκαναν μεγαλύτερες προόδους, ἢ ἂν τὸ ἔκαναν μὲ σχέδιο νὰ γελάσουν τοὺς πολιορκημένους καὶ νὰ τοὺς κάμουν νὰ ἀποσύρουν τὶς δικές τους δυνάμεις ἀπὸ τὴ Σαμπιονέρα, πιστεύοντας πὼς δὲν εἶχαν πιά ἐκεῖ ἀνάγκη, γιὰ νὰ ἐνισχυθοῦν περισσότερο στὸν Ἅγ. Ἀνδρέα καὶ ἔτσι νὰ τοὺς κάμουν νὰ ἀμελήσουν τὶς ὑπονόμους καὶ τὰ ἄλλα τους ἔργα γιὰ νὰ τοὺς χτυπήσουν ὕστερα μὲ μεγαλύτερη ἐπιτυχία (ὅπως ἔγινε στὸ τέλος), αὐτὸ δὲ τὸ ξέρω. Μὰ ξέρω πὼς οἱ κυριώτεροι στρατηγοὶ μας ἐμιμήθησαν τοὺς Τούρκους καὶ παραμέλησαν πάρα πολὺ καὶ ἀπέσυραν ἀπὸ κεῖ τὸ πιὸ μεγάλο μέρος τῶν ὑπερασπιστῶν, τόσο στρατιῶτες ὅσο καὶ ὑπονομευτὲς καὶ ἄλλους ἀνθρώπους ἀναγκαίους στὴν ἄμυνα κάθε θέσεως, ἐπειδὴ εἶχαν τὴν γνώμην πὼς δὲν εἶχαν τίποτε ἄλλο νὰ κάμουν ἐκεῖ. Πράγμα ποὺ ἐπέτυχε κατὰ τὰ ἄλλα, ὅπως ἡ συνέχεια θὰ μᾶς τὸ δείξη στὸν κατάλληλο τόπο, γιὰτὶ τώρα πρέπει νὰ ἀκολουθήσωμε τὸν μεγαλύτερο ἀριθμὸ καὶ νὰ δοῦμε τί συμβαίνει στὸν Ἅγιο Ἀνδρέα, ἀφοῦ διηγηθῶ ἓνα ἀτύχημα

general Sparr, que j' ay dit avoir commandè a toutes les troupes pendant l' indisposition de Monsr de St André, c' est qu' un jour les ennemis ayans fait jouer un fourneau a St André, ce quy donna l' allarme a toute la place, Sparr y accourût comme il faisoit tousiours en telle occasion tant la qu' a la Sabionere, et autres places de la Ville | selon la commission qu' il en avoit du ¹³⁷ Capitaine General, s' y trouvant donc il demande a Monsr Catharin Cornare (lequel y avoit son poste) s' il n' avoit rien a luy commander, luy disant qu' il estoit venu pour recevoir ses ordres, celuy cy, (quy ne vouloit grand bien a Mr Sparr, et quy estoit naturellement d' humeur fort hautaine jusqu' a briguer l' authoritté parmy les gens de guerre avec le Capitaine General) lui respond brusquement que luy et le chevalier Grimaldy pourvoyeroient aux postes, et que s' en retournat a son logis, Sparr receu un choq sy rude | et impreveu avec grand desplaisir et ^{137v} sans repartir s' en va comme il fut en chemin vers son quartier, il entend jouër un fourneau a la Sabionere, ce quy l' oblige d' y accourir a toute bride, le pensant estre aussy des Ennemis, comme il descendoit aux postes, il rencontre l' ingenieur appellé Castillan (quy estoit en grand credit aupres du Capitaine General, bien qu' il ne le meritoit pas) au quel il demande ce que c' estoit, il luy repond que c' estoit un fourneau qu' il avoit fait

πού συνέβηκε στὸν στρατηγὸ κύριο Σπάρρ, πού διοικοῦσε ὄλο τὸν στρατὸ στὸ διάστημα τῆς ἀρρώστιας τοῦ κυρίου ντε Σαιν - Ἀντρέ. Μιὰ μέρα πού οἱ ἐχθροὶ ἀνστίναξαν ἓνα φουρνέλλο στὸν Ἅγιο Ἀνδρέα, πρᾶγμα πού προξένησε συναγεμὸ σ' ὄλο τὸ ὄχυρό, ὁ Σπάρρ ἔτρεξε ἐκεῖ, ὅπως τὸ ἔκανε πάντα σὲ τέτοιες περιπτώσεις, τόσο ἐκεῖ ὅσο καὶ στὴν Σαμπιονέρα καὶ ἄλλα ὄχυρά τῆς πόλεως, σύμφωνα μὲ τὴν ἐντολὴ πού εἶχε ἀπὸ τὸν γενικὸ Καπετάνιο. Ἀφοῦ βρέθηκε λοιπὸν ἐκεῖ, ρωτᾷ τὸν κ. Καταρὶν Κορνάρο (πού εἶχε ἐκεῖ τὸ πόστο του, ἂν εἶχε τίποτα νὰ τοῦ παραγγεῖλη, λέγοντάς του πὼς ἦρθε γιὰ νὰ πάρη τὶς διαταγές του. Αὐτὸς (πού δὲν χώνευε τὸν κ. Σπάρρ, καὶ πού εἶχε ἀπὸ φυσικοῦ του πολὺ ἀλαζονικὴ διάθεση ὡς τὸ σημεῖο νὰ διαμφισβητῆ τὸ κῆρος τοῦ Γενικοῦ Καπετάνιου ἀνάμεσα στοὺς στρατιωτικοὺς) τοῦ ἀπαντᾷ ἀπότομα πὼς αὐτὸς καὶ ὁ ἱππότης Γκριμάλντι, ἐφρόντιζαν γιὰ τὶς ἀνάγκες τῶν πόστων καὶ νὰ γυρίση στὸ κατάλυμά του. Ὁ Σπάρρ δέχτηκε ἓνα χτύπημα τόσο τραχὺ καὶ ἀπροσδόκητο μὲ μεγάλη δυσαρέσκεια καὶ ἔφυγε χωρὶς νὰ ἀπαντήση. Ὅπως πῆγαινε πρὸς τὸ ἀρχηγεῖο του ἀκούει νὰ ἀνατινάσσεται ἓνα φουρνέλλο στὴν Σαμπιονέρα, πρᾶγμα πού τὸν ἀνάγκασε νὰ τρέξη ἐκεῖ μὲ ὄλη του τὴν ὄρμη, μὲ τὴν ἰδέα πὼς κι' αὐτὸ ἦταν ἐχθρικό. Ὅπως κατέβαινε στὰ πόστα, συναντᾷ τὸν μηχανικὸ πού ὀνομαζόταν Καστιλλάν (πού ἦταν σὲ μεγάλη ὑπόληψη ὕστερα ἀπὸ τὸν Γενικὸ Καπετάνιο, ἂν καὶ δὲν τὸ ἄξιζε) τὸν ὁποῖο ρωτᾷ τί συνέβαινε. Αὐτὸς τοῦ ἀπαντᾷ πὼς ἦταν ἓνα φουρνέλλο πού ἀνατίναξαν εἰς βάρος τῶν ἐχθρῶν.— «Τί,

joüer sur les ennemis, quoy coquin, dit Sparr, tu scais l' authorité | que j'ai dans la place, et oses faire joüer des fourneaux ¹³⁸ sans m' en advertir, et la dessus tirant son espée luy en donne quelques coups du plat, et le blesse un peu a la teste, l' ingénieur s' estant allé plaindre au Capitaine General, monsieur Sparr eut sa charge suspendue, et celle de l' ingénieur fut donnée a un autre quy la meritoit beaucoup mieux, quy estoit le françois appellé Poulet, dont j' ay parlé desja, l' on fit courir le bruit que la suspension de Mr Sparr n' estoit pas a cause de l' ingénieur, mais que Monsr. St. André commanceant | a sortir du ^{138v} lict retourneroit a exercer sa charge, mais on scavoit bien le contraire, et que le dit Spar fut commandé a la Standie environ un mois apres sous pretexte de donner ordre a quelques affaires de la flotte, mais en effet s' estoit pour esviter l' ynsolence que quelques uns des françois (dont le secours estoit attendu en peu de jours) pourroyent user en son endroit pour venger l' affront de Castellan quy estoit françois et avoit des parans entre les principaux officiers françois, et ne retourna plus en Candie qu' apres leur despart au Commancement du mois de | May, Mon- ¹³⁹ sieur Catharin Cornare fut frapé d' un esclat de bombe, quy luy emporta un costé, dont il mourut un quart d' heure apres, mais devant sa mort il fit assembler tous les officiers de son poste, et

παλιάνθρωπε, λέγει ὁ Σπάρρ, ξέρεις τὸ ἀξίωμα πού ἔχω μέσα στο ὄχυρό και τολμᾶς νὰ ἀνατινάσσης φουρνέλλα χωρὶς νὰ μὲ εἰδοποιήσης;» Σ' αὐτὸ ἀπάνω, τραβῶντας τὸ σπαθὶ του τοῦ δίνει μερικὰ χτυπήματα ἀπὸ τὴν ἀνάποδη και τὸν πληγώνει λίγο στο κεφάλι. Ὁ μηχανικὸς πῆγε και παραπονέθηκε στὸν Γενικὸ Καπετάνιο και ὁ κύριος Σπάρρ ἐπαύτηκε ἀπὸ τὸ ἀξίωμά του. Τὸ ἀξίωμα τοῦ μηχανικοῦ δόθηκε σ' ἕναν ἄλλο πού τὸ ἀξίωσε πολὺ περισσότερο και ἦταν ὁ Γάλλος πού λεγόταν Πουλέ, ὅπως ἀνάφερα παραπάνω. Διάδοσαν πὼς ἡ παύση τοῦ κ. Σπάρρ δὲν ἔγινε ἐξ αἰτίας τοῦ μηχανικοῦ, μὰ πὼς ὁ κ. ντὲ Σαιντ Ἀντρέ, πού ἀρχιζε νὰ σηκώνεται ἀπὸ τὸ κρεβάτι, θὰ ξαναγύριζε στὴν ἐκτέλεση τῶν καθηκόντων του. Μὰ ξέραμε καλὰ τὸ ἀντίθετο, και τὸ ὅτι ὁ παραπάνω Σπάρρ κλήθηκε στὴ Ντία περίπου ἕνα μῆνα ἀργότερα, μὲ τὸ πρόσχημα νὰ δώση γνώμη σὲ κάποιες ὑποθέσεις τοῦ στόλου, μὰ στὴν πραγματικότητα γιὰ νὰ ἀποφύγη τὴν αὐθάδεια πού μερικοὶ ἀπὸ τοὺς Γάλλους (πού ἡ βοήθειά τους θὰ ἔφτανε σὲ λίγες μέρες) θὰ μπορούσαν νὰ δείξουν ἀπέναντί του γιὰ νὰ ἐκδικηθοῦν τὴν προσβολὴ τοῦ Καπετάνιου ὁ ὁποῖος ἦταν Γάλλος και εἶχε συγγενεῖς ἀνάμεσα στοὺς κυριώτερους Γάλλους ἀξιωματικούς· ὁ Σπάρρ δὲν ξαναγύρισε πιά στὸν Χάνδακα παρὰ ὕστερα ἀπὸ τὴν ἀποχώρησή τους στις ἀρχές τοῦ Μάη. Ὁ κ. Καταρὶν Κορνάρος χτυπήθηκε ἀπὸ ἕνα θραῦσμα βόμβας, πού τοῦ πῆρε ἕνα πλευρό, κι' ἐξ αἰτίας του πέθανε ὕστερα ἀπὸ ἕνα τέταρτο τῆς ὥρας. Μὰ πρὶν ἀπὸ τὸν θάνατό του, ἐμάζεψε τοὺς ἀξιωματικούς τοῦ πόσιου του και

le leur recommanda affectueusement, les exhortant de vouloir plustot y chercher un lict d' honneur a son exemple, que de l' abandonner aux ennemis communs de la Chrestienté, c' estoit un cavallier de grand meritte, et quy fut beaucoup regretté des assieges a cause de sa civilitté ordinaire, principalement aux estrangers et generallement a tous ceux quy estoient au dessoús de sa conduction, l' on | disoit que le grand Vizir mesme l' a ^{139v} hautement loué ayant apris sa mort, son corps fut embaumé et envoyé a Venize avec la piece de bombe dont il est mort, deux ou trois jours apres le Comte de Waldek ayant fait débarquer son monde obtient du Capitaine General le choix des costes de la bresche de St. André, il choisit celluy quy joint la mer, appelé Escossoise, tirant son nom d' un Escossois quy la bastit, c' estoit une muraille quy tiroit perpendiculairement de la face du bastion jusqu' a la mer et luy servoit de flanq, mais alors les ennemis l' avoyent passes, bien que les autres travaux derriere elle en | retenoyent tousiours le nom, c' estoit la ou les ennemis ¹⁴⁰ faisoient leurs plus grands efforts et par ou a la fin ils forcerent la place, comme il se verra, ils avoyent desja l' avantage du terrain par toute la bresche, car ils en possedoyent le haut, et les nostres estoient reculés dans le fossé quy separoit le grand retranchement du rempard du bastion, de sorte qu' ils jettoyent

τοὺς τὸ ἀνάθεσε στοργικά, προτρέποντάς τους νὰ προτιμήσουν νὰ ζητήσουν ἐκεῖ ἓνα τιμητικὸ θάνατο, κατὰ τὸ παράδειγμά του, παρὰ νὰ τὸ ἐγκαταλείψουν στοὺς κοινούς ἐχθροὺς τῆς Χριστιανοσύνης. Ἦταν ἓνας ἱππότης μεγάλης ἀξίας καὶ τὸν λυπήθηκαν πολὺ οἱ πολιορκημένοι ἐξ αἰτίας τῆς συνειθισμένης του εὐγένειας, ἰδιαίτερα πρὸς τοὺς ξένους καὶ γενικὰ πρὸς ὅλους πὺν ἦταν κατώτεροί του. Ἐλεγαν πὺς ὁ ἴδιος ὁ Μεγάλος Βεζύρης τὸν ἐπαίνεσε μεγαλόφωνα ὅταν ἔμαθε τὸν θάνατό του. Τὸ πτώμα του ταριχεύθηκε καὶ στάλθηκε στὴ Βενετία μαζὶ μὲ τὸ κομμάτι τῆς βόμβας πὺν τὸν σκότωσε. Δύο ἢ τρεῖς μέρες ἀργότερα, ὁ Κόμης ντὲ Βαλντέκ, ἀφοῦ ἀποβίβασε τοὺς στρατιῶτες του, ἐπέτυχε ἀπὸ τὸν Γενικὸ Καπετάνιο νὰ διαλέξη ἀνάμεσα στὶς πλευρὲς τοῦ ρήγματος τοῦ Ἄγ. Ἀνδρέα. Ἐδιάλεξε ἔτσι τὴν πλευρὰ πὺν φθάνει τὴν θάλασσα καὶ πὺν λεγόταν «Σκωτσέζα» καὶ πὺν εἶχε πάρει τὸ ὄνομά της ἀπὸ ἓνα Σκῶτο πὺν τὴν οἰκοδόμησε. Ἦταν ἓνα τεῖχος πὺν τραβοῦσε κάθετα ἀπὸ τὴν πρόσοψη τοῦ προμαχώνα ὡς τὴ θάλασσα καὶ τοῦ χρησίμευε γιὰ πλευρό· μὰ τότε οἱ ἐχθροὶ τὸ εἶχαν περάσει, ἂν καὶ τὰ ἄλλα ὀχυρωματικὰ ἔργα πίσω του διατηροῦσαν πάντα τὸ ὄνομα. Ἦταν ἐκεῖ πὺν οἱ ἐχθροὶ ἔκαναν τὶς μεγαλύτερες προσπάθειές τους καὶ ἀπ' ὅπου στὸ τέλος παραβίασαν τὸ ὀχυρό, ὅπως θὰ τὸ δοῦμε. Οἱ ἐχθροὶ εἶχαν κι' ὅλας τὴν ὑπεροχὴ τοῦ ἐδάφους σ' ὄλο τὸ ρήγμα, γιὰτὶ ἦταν κύριοι στὸ ὕψωμα, καὶ οἱ δικοὶ μας εἶχαν ὀπισθοχωρήσει μέσα στὴν τάφρο πὺν χωρίζε τὸ μεγάλο χαράκωμα τοῦ ὀχυροῦ ἀπὸ τὸν προμαχῶνα, ἔτσι πὺν οἱ ἐχ-

leurs grenades et pierres a leur aise au lieu qu' il les nous falloit jetter contrement, Mr le general Waldek ayant pris son poste procuré du Capitaine General de le pouvoir fortifier a son gré, car il avoit des gens avec luy d' Allemaigne quy s' y entendoient | bien c' etadire sur terre, mais pour les mines point il em- 140v
 ployoit tous moyens pour s' y mestre en bonne posture, ce quy luy auroit bien reüssy sy les ingenieurs et ceux quy avoyent la charge des travaux sousterrains estoyent sy dilligens de leur part que luy et ses gens l' estoyent de la leur, mais c' est a quoy ils ont manques, de sort que le dit general croyant du commancement (et s' y efforceant de mesme) plustot de regagner du terrain des ennemis que de perdre du sien, il perdoit tous les jours, beaucoup de ses meilleurs officiers et soldats, tant par les fourneaux des ennemis que par les nostres quy donnoyent | quelques fois derriere, et les Turcs sachant que les nouveaux 141
 venus n' estoyent pas sy accoustumes a cette maniere de guerre, que les vieux Candiots et par concequant ne scauroyent sy bien esquiver les bombes, grenades, et pierres, en faisoient tousiours pleuvoir aux postes ou ils scavoyent qu' il y en avoit en garde plus qu' aux autres, le Colonel Molisson, (dont j' ay recitté le nom cy dessus) dont son general experoit grande assistance fut

θροὶ ἔρριχναν τὶς χειροβομβίδες καὶ τὰ πέτρινα βόλια μὲ τὴν ἀνεσὴ τους, ἐνῶ ἔμεῖς ἤμαστε ἀναγκασμένοι νὰ τὰ ρίχνωμε μὲ ἐνάντιους ὄρους. Ὁ κ. στρατηγὸς Βαλντέκ, ἀφοῦ πῆρε τὸ πόστο πού τοῦ ἔδωσε ὁ Γενικὸς Καπετάνιος νὰ τὸ ὀχυρώσῃ ὅπως θέλει, γιατί εἶχε μαζύ του ἀνθρώπους ἀπὸ τὴ Γερμανία πού καταλάβαιναν καλὰ ἀπ' αὐτά, δηλαδὴ ἀπὸ ἔργα τῆς ἐπιφανείας καὶ καθόλου ἀπὸ ὑπονόμους, μεταχειρίστηκε ὅλα τὰ μέσα γιὰ νὰ δημιουργήσῃ καλὴ θέσῃ ἄμυνας· πρᾶγμα πού θὰ εἶχε ἐπιτύχει καλὰ, ἂν οἱ μηχανικοὶ καὶ ἐκείνοι πού εἶχαν τὴν φροντίδα τῶν ὑπόγειων ἐργασιῶν ἦταν τόσο δραστήριοι ἀπὸ μέρους τους ὅπως αὐτὸς καὶ οἱ ἄνθρωποι του ἦταν ἀπὸ τὸ δικό τους μέρος. Μὰ σ' αὐτὸ ἀκριβῶς ὑστεροῦσαν, ἔτσι πού ὁ παραπάνω στρατηγὸς πιστεύοντας ἀπὸ τὴν ἀρχὴ (καὶ προσπαθῶντας ὁ ἴδιος) πὼς μᾶλλον θὰ κερδίσῃ ἔδαφος ἀπὸ τοὺς ἐχθρούς, παρὰ πὼς θὰ χάσῃ ἀπὸ τὸ δικό του, ἔχασε ὅλες τὶς μέρες πολλοὺς ἀπὸ τοὺς καλύτερους ἀξιωματικοὺς καὶ στρατιῶτες του τόσο ἀπὸ τὰ φουρνέλλα τῶν ἐχθρῶν ὅσο καὶ ἀπὸ τὰ δικά μας, πού μερικὲς φορὲς ἐκπυρσοκροτοῦσαν πρὸς τὰ πίσω. Καὶ οἱ Τοῦρκοι γνωρίζοντας πὼς οἱ νεοφερμένοι δὲν ἦταν τόσο συνειθισμένοι σ' αὐτὸν τὸν τρόπο τοῦ πολέμου ὅπως οἱ παλιοὶ στρατιῶτες τοῦ Χάνδακα καὶ ἐπομένως δὲν ἤξεραν τόσο καλὰ νὰ ἀποφεύγουν τὶς βόμβες, τὶς χειροβομβίδες καὶ τὰ πέτρινα βόλια, ἔκαναν πάντα νὰ πέφτῃ ἀπ' αὐτὰ βροχὴ στὰ πόστα, ὅπου ἤξεραν πὼς ὑπῆρχαν περισσότεροι φρουροὶ ἀπὸ τὰ ἄλλα. Ὁ συνταγματάρχης Μόλισσον (πού τὸ ὄνομά του ἀνάφερα πιὸ πάνω), ἀπὸ τὸν ὁποῖον ὁ στρατηγὸς του ἤλπιζε μεγάλη συνδρομὴ, ἦταν τόσο ἄτυχος, πού πλη-

sy malheureux, que d' estre blessé huit jours ou environ apres son arrivée, de deux coups de grenade; l' un apres l' autre, le premier fut du plat quy luy fit une grande | contusion au costé, 141V dont il ne pouvoit bien respirer en un quart d' heure, son general vouloit qu' il se retirast pour se faire penser a quoy il s' opposa, de sorte que de la a trois heures continuant de visister d' un costé et d' autre, il fut surpris d' une grenade quy luy creva entre les jambes, dont il fut grievement blessé a la cheville du pied, quy pensa le mettre aux rang des morts, car il fut souvent abandonné de ses medecius, mais cinq a six mais apres il se remit un peu au grand estonnement de tous ceux quy l' ayoent veu et connu en l' estat ou il estoit, le general Waldeck (perdant l' assistance de ce collonel, et l' autre | que j' ay dit estre 142 appelé Rachfeldt, se trouvant la pluspart du temps malade) s' assujestissoit tellement a des continuelles faticques, n' ayant personne a la conduite ou experiance duquel il voulust fier son poste duquel despendoit tant la reputtation des armes de son Prince, que (n' en voulant jamais s' esloigner mesme pour prendre un peu de repos la nuict) au bout de trois sepmaines il devint malade d' nne fievre ardente, avec tout cela il vouloit coucher dans une petite chapelle proche de son poste afin de pouvoir y donner ordre, et pour scavoir ce quy s' y passoit et mesme y | accourir en cas de besoin non obstant sa maladie, pendant 142V

γώθηκε 8 μέρες πάνω κάτω ὕστερα ἀπὸ τὸν ἐρχομὸ τοῦ ἀπὸ δυὸ χτυπήματα χειροβομβίδας, τὸ ἓνα ὕστερα ἀπὸ τὸ ἄλλο. Τὸ πρῶτο ἦταν ἐπιπόλοιο, καὶ τοῦ ἔκανε μιὰ μεγάλη ἐκχύμωση στὸ πλευρό, ἀπὸ τὴν ὁποία δὲν μπορούσε ν' ἀναπνεύσει ἓνα τέταρτο τῆς ὥρας. Ὁ στρατηγὸς τοῦ ἤθελε ν' ἀποσυρθῆ γιὰ νὰ ὑποβληθῆ σὲ θεραπεία, μὰ αὐτὸς ἐναντιώθηκε σ' αὐτό, ἔτσι πού ἐπὶ τρεῖς ὥρες κατόπι μὲ τὸ νὰ ἐπισκέπτεται ἐξακολουθητικὰ τὸ ἓνα μέρος καὶ τὸ ἄλλο, χτυπήθηκε ξαφνικὰ ἀπὸ μιὰ χειροβομβίδα πού ἔσπασε ἀνάμεσα στὰ πόδια τοῦ καὶ τὸν πλήγωσε βαριά στὸν ἀστράγαλο τοῦ ποδιοῦ τόσο, πού λίγο ἔλειψε νὰ τὸν θεωρήσουν νεκρό, γιὰτι συχνὰ τὸν ἐγκατέλειψαν οἱ γιατροὶ τοῦ μὰ πέντε ἢ ἕξι μῆνες ὕστερα, ἀνέλαβε λίγο, πρὸς μεγάλη ἐκπληξη ἐκείνων πού τὸν εἶχαν δῆ ἢ γνωρίσει στὴν κατάσταση πού βρισκόταν. Ὁ στρατηγὸς Βαλντέκ, (ἐπειδὴ ἔχασε τὴν συνδρομὴ τοῦ συνταγματάρχη αὐτοῦ, καὶ ἐπειδὴ ὁ ἄλλος πού εἶπα πῶς ὠνομαζόταν Ράσχφελντ ἦταν τὸν περισσότερο καιρὸ ἄρρωστος) ὑποβαλλόταν σὲ τόσους συνεχεῖς κόπους, μὴ ἔχοντας κανένα πού στὴν ἰκανότητα ἢ τὴν πείρα τοῦ θὰ μπορούσε νὰ ἐμπιστευτῆ τὸ πόστο τοῦ, ἀπὸ τὸ ὁποῖο κρεμόταν τόσο ἡ φήμη τῶν ὄπλων τοῦ Ἄρχοντά τοῦ ἔτσι (μὴ θέλοντας ποτὲ νὰ ἀπομακρυνθῆ, ἀκόμα καὶ γιὰ νὰ ἀναπαυθῆ τὴ νύχτα) σὲ τρεῖς ἐβδομάδες μέσα ἀρρώστησε μὲ ἓνα ψηλὸ πυρετό. Παρ' ὅλα αὐτὰ ἤθελε νὰ πλαγιάζῃ μέσα σὲ μιὰ μικρὴ ἐκκλησία κοντὰ στὸ πόστο τοῦ, γιὰ νὰ μπορῆ νὰ δίνει διαταγὰς καὶ γιὰ νὰ μαθαίνει τί συνέβαινε, κι' ἀκόμα γιὰ νὰ τρέχῃ σὲ περίπτωση ἀνάγκης, μὴ λογα-

son indisposition il permit qu' un Collonel et appellé Gabrielle, Italien de nation mais quy commandoit a un vieux regiment allemand, avec son dit regiment, fussent joints a ses troupes et a son poste, ce qu' il ne voulut jamais consentir estant en santé, mais alors il falloit le faire pour esviter les reproches qu' on luy eut peu faire, sy quelque accidant y arrivoit en son absence, car ses propres officiers et soldats estoient de beaucoup diminues, enfin non obstant toutes les prevoyances et valeur de ce | brave ¹⁴³ general avec ses officiers et austres joints a son poste, au bout de trois sepmaines, les ennemis gaignerent le pied du grand retranchement de ce costé, par leur frequantes mines et fourneaux, a quoy l' ignorance et nonchallence de nos ingenieurs donnoit temps et lieu, mesme souvent nos propres fourneaux nous ruynoient du travail ou travaux, et tuoyent du monde quand ils u' estoient bien placés ou que l' intestature n' estoit pas assez forte, car les principaux ingenieurs ne s' y risquans guere a cause du peril, ceux quy avoyent la charge de ces traveaux soubsterains se mesprenoyent | facilement a prendre la mesure ^{143v} de leur angles par la boussole ou compas, que quelques uns d' entr' eux n' entendoient pas fort bien, ces coups n' arrivoient pas tousiours, mais quand le malheur nous en fournissoit ils faisoient sauter de nos travaux, au lieu de ceux des ennemis,

ριάζοντας τὴν ἀρρώστια. Στὸ διάστημα τῆς ἀρρώστιας τοῦ ἐπέτρεψε σ' ἓνα συνταγματάρχῃ πρὸς τὸν ἔλεγαν Γκαμπριέλλε, Ἰταλὸ στὴν ἐθνικότητα, μὰ πρὸς διοικοῦσε ἓνα παλιὸ γερμανικὸ σύνταγμα, καὶ στὸ σύνταγμά του, νὰ ἐνωθοῦν μὲ τὸν στρατὸ τοῦ πόστου του, πρῶγμα πρὸς δὲν θὰ δεχόταν ποτὲ ἂν εἶχε τὴν ὑγεία του· μὰ τότε ἔπρεπε νὰ τὸ κάμῃ, γιὰ νὰ ἀποφύγῃ τὶς ἐπικρίσεις πρὸς θὰ μπορούσαν νὰ τοῦ κάμουν, ἂν συνέβαινε κάτι στὴν ἀπουσία του, γιὰ τὸ οἱ δικοὶ του ἀξιωματικοὶ καὶ στρατιῶτες εἶχαν πολὺ ἐλαττωθῆ. Τέλος, παρ' ὅλα τὰ μέτρα καὶ τὴν ἀξία τοῦ γενναίου αὐτοῦ στρατηγοῦ μὲ τοὺς ἀξιωματικούς του, καὶ τοὺς ἄλλους πρὸς ἐνώθησαν μὲ τὸ πόστο του, σὲ τρεῖς ἑβδομάδες οἱ ἐχθροὶ πάτησαν πόδι στὸ μεγάλο χαράκωμα τῆς πλευρᾶς αὐτῆς μὲ τὶς πυκνὲς ὑπονόμους καὶ φουρνέλλα τους, πρὸς τοὺς ἔδιναν χρόνον καὶ τόπον, ἢ ἄγνοια καὶ ἢ τεμπελιά τῶν μηχανικῶν μας. Κι' ἀκόμα συχνὰ τὰ δικά μας φουρνέλλα μᾶς κατάστρεφαν τὴν δουλειά μας ἢ τὰ ἔργα καὶ σκότωναν κόσμον ὅταν δὲν ἦταν καλὰ τοποθετημένα ἢ τὸ γέμισμά τους δὲν ἦταν ἀρκετὰ δυνατὸ, ἐπειδὴ οἱ κυριώτεροι μηχανικοὶ δὲν ἀνακατεύονταν σ' αὐτὰ ἐξ αἰτίας τοῦ κινδύνου. Αὐτοὶ πρὸς εἶχαν ἀναλάβει τὶς ὑπόγειες αὐτὲς ἐργασίες ἔπεφταν εὐκόλα σὲ λάθη στὴ μέτρηση τῶν γωνιῶν τους μὲ τὴν πυξίδα ἢ μὲ τὸ κομπάσο, πρὸς μερικοὶ ἀπ' αὐτοὺς δὲν καταλάβαιναν τὴν χρῆσιν τους πολὺ καλά. Αὐτὰ τὰ ἀτυχήματα δὲν συνέβαιναν συχνὰ, μὰ ὅταν ἢ κακὴ τύχη μᾶς τὰ ἔδινε, ἀνατίναζαν τὶς ἐργασίες μας ἀντὶ τὶς ἐργασίες τῶν ἐχθρῶν. Ποιὸς τὸ πίστευε πῶς αὐτὸ θὰ συνέ-

quy pensa arriver a l'ingenieur Castillan, quy exercoit cette charge alors a la Sabionere, lequel (croyant estre bien avancé sous les ennemis) faillit de faire sauter toute la bresche de ce poste avec plus de deux cens quy s' y trounoyent en garde, mais Monsieur Poulet (quy peu de temps apres luy succeda en la charge de premier ingenieur a la Sabionere) entrant aux mines pour sa propre satisfaction | au temps que l' autre se resolut ¹⁴⁴ de la faire joüer, remarquant d' abord son erreur la luy fit paroistre, comme aussy au Captaine General, ce quy sauva la vie pour cette fois a tant de monde quy eust pery miserablement par les mesmes maines dont ils croyoient tirer leur principale deffance, cecy eut donné en un moment un avantage aux ennemis qu' ils n' ont pu avoir par cet endroit, par l' espace de six mois apres, vers la fin du mois de May, les Turcs occupoyent tout le terrain quy se trouvoit enfermé entre le ravelin et gallerie (quy estoyent devant la courtine du retranchement) et la mer, jusqu' au dit retranchement, mais nous tenions encor l' autre costé et leur dispuitions les dits | ravelin et gallerie' ^{144v} avec un petit morceau de l' angle rentrant du flanc retranché du reste du rempard, d' ou nous les pourions voir en dos, mais ils s' enfoncoyent dans la terre de sorte que pour eslevés que quelques endroits de nos postes ayent peu estre sur eux, ils ne

βαινε στὸν μηχανικὸ Καστιλλάν πὸν ἀσκοῦσε αὐτὸ τὸ λειτούργημα τότε στὴν Σαμπιονέρα, ὁ ὁποῖος (πιστεύοντας πὼς εἶχε πολὺ προχωρήσει κάτω ἀπὸ τοὺς ἐχθρούς), παρὰ λίγο ν' ἀνατινάξει ὅλο τὸ ρηγμα αὐτοῦ τοῦ πόστου, μὲ περισσό-
τερου, ἀπὸ διακόσιους ἀνθρώπους πὸν τὸ φρουροῦσαν. Ἀλλὰ ὁ κ. Πουλὲ (πὸν λίγο καιρὸ ἀργότερα τὸν διαδέχτηκε στὸ λειτούργημα τοῦ πρώτου μηχανικοῦ στὴν Σαμπιονέρα) σὰν μπῆκε στὴν ὑπόνομο, εἶσι γιὰ γούστο, τὴν ὥρα πὸν ὁ ἄλλος ἀποφάσισε νὰ τὴν ἀνατινάξει, παρατηρῶντας ἀμέσως τὸ λάθος του, τοῦ τὸ φανέρωσε, ὅπως ἀκόμα καὶ στὸν Γενικὸ Καπετάνιο· αὐτὸ τὸ πρᾶγμα ἔσωσε τὴ ζωὴ γι' αὐτὴ τὴ φορὰ σὲ τόσο κόσμο πὸν θὰ χανόταν ἄθλια ἀπὸ τὰ ἴδια χέρια ἀπὸ τὰ ὁποῖα πίστευε πὼς περίμενε τὴν κυριώτερη ἄμυνά του. Αὐτὸ θὰ ἴδινε σὲ μιὰ καὶ μόνο στιγμὴ μιὰ ὑπεροχὴ στοὺς ἐχθρούς πὸν δὲν μπόρεσαν νὰ ἔχουν σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο. Ὑστερα ἀπὸ διάστημα ἕξ μηνῶν, πρὸς τὸ τέλος τοῦ Μάη, οἱ Τοῦρκοι κυρίεψαν ὅλο τὸ ἔδαφος πὸν βρισκόταν κλεισμένο ἀνά-
μεσα στὸν πρόβολο καὶ τὴν στοᾶ (πὸν ἦταν μπροστὰ ἀπὸ τὸ προπέτασμα τοῦ χαρακώματος), καὶ στὴ θάλασσα ὡς τὸ παραπάνω χαράκωμα· μὰ ἐμεῖς κρα-
τούσαμε ἀκόμα τὴν ἄλλη πλευρὰ καὶ τοὺς διαμφισβητούσαμε τὸν παραπάνω πρόβολο καὶ τὴ στοᾶ, μαζὺ μ' ἓνα μικρὸ κομμάτι πὸν ἔμπαινε στὴν πλευρὰ καὶ πὸν εἶχε ἀποκοπῆ ἀπὸ τὸ ὑπόλοιπο ὄχυρωμα, ἀπ' ὅπου μπορούσαμε νὰ τοὺς βλέπουμε ἀπὸ πίσω. Μὰ αὐτοὶ βυθίζονταν τόσο μέσα στὴ γῆ πὸν ὅσο κι' ἂν ἦταν ὑψωμένα μερικὰ μέρη ἀπὸ τὰ πόστα μας ἀπέναντί τους, ποτὲ δὲν μπό-

les ont jamais peu beaucoup incommoder de leur feu, ils avoyent desja debraqués tout le canon de l' aïse du retranchement que Monsr Waldeck deffendoit parce que beaucoup de leurs batteries la decouvroyent et ne pouvant pas de mesme decouvrir celuy des autres endroits du retranchemens de leurs grandes batteries, ils en firent une de deux pieces de canon sur les ruynes du bastion | lesquelles nous rendirent en peu de jours inutilles 145 six pieces des nostres sur la courtine opposée, de sorte qu' il nous failloit les retirer du tout en fermant les embrasures, la cause qu' avec sy peu de canon ils nous en ruynoît tant estoit, que ceux quy commandoyent a nostre artillerie, na s' amusoient qu' a retarder les progrès de leurs tranchées sans incommoder beaucoup leurs batteries, cependant ils se servoyent de ce temps la pour nous rüyner celles des nostres quy les empechoyent le plus, et faire breche a nos travaux, aussy la mousqueterie de leur plus proches redoutes (qu' ils y tenoyent tousiours | en joüe 145v tant pour commander a nos embrasures que pour attraper tous ceux quy se monstroyent par dessus le parapet et par ainsy empechoyent que personne ne recognut leurs travaux) nous tuoit tant de canoniers qu' a la fin nous en avions fort peu de bons, et ce peu y alloit sy mal vollontiers (a cause du grand peril) que n' en faloit esperer grand service que grand on les regardoit

ρεσαν να τους παρενοχλήσουν πολύ με τα πυρά τους. Είχαν κι' όλες άχρηστεύσει όλα τα κανόνια της πτέρυγας που υπεράσπιζε ο κ. Βαλντέκ, γιατί πολλές από τις πυροβολαρχίες τους τα έπισήμαναν, και μη μπορώντας να έπισημάνουν το ίδιο τα κανόνια των άλλων τομέων του χαρακώματος με το βαρύ τους πυροβολικό, μετάφεραν ένα από τα δυο κανόνια πάνω στα έρείπια του προμαχώνα, που άχρήστεψαν σε λίγες μέρες έξ δικά μας στο άπέναντι προπέτασμα· έτσι αναγκαστήκαμε να τα άποσύρωμε κλείνοντας τις κανονιοθυρίδες. Η αίτια που με έτσι λίγα κανόνια μās κατάστρεφαν τόσα, ήταν πως αυτοί που διοικούσαν το πυροβολικό μας δεν καταγίνονταν παρά μόνο στο να καθυστερούν τις προόδους των χαρακωμάτων τους, χωρίς να ένοχλούν πολύ τις πυροβολαρχίες τους, ενώ αυτοί μεταχειρίζονταν αυτόν τον καιρό για να καταστρέφουν από τις δικές μας πυροβολαρχίες αυτές που τους έμπόδιζαν περισσότερο, και για να κάνουν ρήγματα στα έργα μας. Κι' ακόμα, τα μουσκέτα των πιο κοντινών προχωμάτων τους (που χτυπούσαν συνεχώς τόσο για να κρατούν κάτω από τον έλεγχο τους τις κανονιοθυρίδες μας όσο και για να χτυπούν όλους που ξεπρόβαλλαν πάνω από το παραπέτο, έμποδίζοντας έτσι να κάνουν αναγνώριση των έργων τους) μās έσκότωσαν τόσους πυροβολητές, που στο τέλος μās έμεναν πολύ λίγοι καλοί. Κι' αυτοί οι λίγοι πήγαιναν τόσο δύσκολα με τη θέλησή τους (έξ αίτίας του μεγάλου κινδύνου) που δεν έπρεπε να περιμένουμε μεγάλες υπηρεσίες παρά όταν τους παρακολουθούσαν από κοντά και τους έξανάγκαζαν

de prés et les y forcoyent, quant l' espoir de recompence n'y pou-
voit plus rien, les Turcs faisoient leur possible de se rendre
maistres de ce retranchement (et par concequand de la ville)
devant l' arrivée du grand secours attendu de France, | car ¹⁴⁶
nous n' avions aucune deffence derriere, le second (et dernier) re-
tranchement avoit desja deux ou trois mois passes esté com-
mancè, mais l' on n' avoit du monde pour l' achever et il y a
de l' apparance que sy les ennemis eussent peu descouvrir le pre-
mier retranchemens de leurs gros canons, pour y pouvoir faire
bresche, ce qu' ils eussent faict en moins de rien parcè qu' il n'
estoit fait que de la terre, rapportée et poudreuse, et pas bien
achevé, quand il devinst nostre seule defence, ils eussent peu,
facillement emporter la place par assaut, car nous estions de-
rechef fort foibles en monde, mais le rempart du bastion, dont
les rüynes estoyent sy | eslevées que le retranchement empe- ^{146v}
choit que leurs grandes batteries n' en descouvrirent que le pa-
rapet et le canon seulement de sorte qu' il leur falloit y employer
plus de temps, et l' aborder avec plus de ceremonie que person-
ne ne croyoit a leur premier abord, cela n' empecha pas que le
Capitaine General et les autres generaux n' eussent grande ap-
prehension de la perte de la place devant l' arrivée des francois,
ce quy leur fist resoudre de leur envoyer au devant afin de leur
representer la necessité d' abreger leur marche s' ils vouloyent
apporter du remede au mal quy alloit succomber tout a faict les

σ' αὐτές, γιατί ἡ ἐλπίδα τῆς ἀνταμοιβῆς δὲν μπορούσε πιά νὰ κάμῃ τίποτα. Οἱ
Τοῦρκοι ἔβαλαν τὰ δυνατά τους γιὰ νὰ γίνουν κύριοι τοῦ χαρακώματος αὐτοῦ
(καὶ ἔτσι τὴν πολιτεία) πρὶν ἀπὸ τὸν ἐρχομὸ τῆς μεγάλης βοήθειας πὺν περι-
μέναμε ἀπὸ τὴ Γαλλία, γιστὶ πίσω ἀπ' αὐτὸ δὲν εἶχαμε καμμιά ἄμυνα. Τὸ δεύ-
τερο (καὶ τελευταῖο) χαρακῶμα εἶχε κι' ὅλγς ἀρχίσει πρὶν δυὸ ἢ τρεῖς μῆνες,
μὰ δὲν εἶχαμε ἀνθρώπους νὰ τὸ τελειώσουμε, καὶ φαίνεται πὼς ἂν οἱ ἐχθροὶ
εἶχαν κατορθώσει νὰ ἐπισημάνουν τὸ πρῶτο χαρακῶμα μὲ τὰ μεγάλα κανόνια
τους γιὰ νὰ μπορέσουν νὰ κάμουν ρῆγμα, πρᾶγμα πὺν θὰ πετύχαιναν μὲ τὸ τί-
ποτα, γιατί ἦταν καμωμένο ἀπὸ χῶμα φορητὸ καὶ λεπτὸ σὰ σκόνῃ, καὶ δὲν
εἶχε καλὰ ἀποτελειωθῆ ὅταν ἔγινε ἡ μόνη μας ἄμυνα, θὰ μπορούσαν εὐκόλα
νὰ καταλάβουν τὸ ὄχυρὸ μὲ ἔφοδο, γιατί ἤμαστε πιά πολὺ ἀδύνατοι σὲ στρατό.
Μὰ τὸ ὄχυρὸ τοῦ προμαχῶνα, πὺν τὰ ἐρείπιά του ἦταν τόσο ψηλὰ ὅσο καὶ τὸ
χαρακῶμα, ἐμπόδιζε τὸ βαρὺ τους πυροβολικὸ νὰ ἐπισημάνουν τίποτ' ἄλλο πα-
ρὰ τὸ παραπέτο καὶ τὸ κανόνι μόνο· ἔτσι τοὺς χρειάζονταν περισσότερος και-
ρὸς καὶ περισσότερη φασαρία παρὰ ὅ,τι θὰ πίστευε κανεὶς ἐξ ἀρχῆς. Αὐτὸ
δὲν ἐμπόδισε τὸν Γενικὸ Καπετάνιο καὶ τοὺς ἄλλους στρατηγούς νὰ ἔχουν με-
γάλο φόβο γιὰ τὸν χαμὸ τοῦ ὄχυροῦ πρὶν ἀπὸ τὸν ἐρχομὸ τῶν Γάλλων. Κι' αὐ-
τὸ τοὺς ἔκανε ν' ἀποφασίσουν νὰ στείλουν ἀπεσταλμένους γιὰ νὰ τοὺς παρα-
στήσουν τὴν ἀνάγκη νὰ συντομέψουν τὴν πορεία τους, ἂν ἤθελαν νὰ φέρουν

assieges sans leur prompt secours. | Un collonel^E scossoit appel- 147
 lé Annandie en Italien ou Annam selon les Escossois, eut la char-
 ge de cet envoye avec ordre expres de ne peult s' arrester qu' il
 ne les eut rencontrés deust il aller jusqu' a Toullon, l' on luy
 donne la meilleure brigantine et la plus legere a la voile et rame
 de toute la flotte pour eschaper les galeres Turquesques en cas
 qu' il les rencontrast, cependant l' on ne songe qu' a s' assurer
 jusqu' a l' arrivée de ce secours, tenant pour chose asseurée qu'
 a leur abord nous serions plustot en estat de leur disputer la
 compagne que d' apprehender leurs efforts sur nos murailles, la
 flotte francoise eust le temps sy | favorable qu' en quinze jours 147V
 de temps, de Toullon, elle vinst mouiller l' ancre a la rade de
 Candie, mais les galeres francoises avoyent prise la route d'
 Italie, pour joindre celles du Pape et de Malte, la veüe de cette
 flotte composée de soixante vaisseaux armes sans comprendre
 un grand nombre de moindre bastimens, rejoüit sy fort les assie-
 ges, qu' ils en firent esclater leur allegresse par la bouche de
 leur canon et mousqueterie, tout a l' entour de la ville, et eux
 non seulement nous rendirent le pareil, mais tirerent tant des
 coups de canon toute cette premiere nuict, que semble | qu' ils 148
 pensoyent chasser les Turks de leurs seul bruit.

γιατριά στὸ κακὸ πού θὰ γονάτιζε ὀλότελα τοὺς πολιορκημένους χωρὶς τὴ δι-
 κή τους βοήθεια. Ἐνας συνταγματάρχης Σκῶτος πού τὸν ἔλεγαν Ἀνάντη στὰ
 Ἰταλικὰ ἢ Ἀννάμ στὰ σκωτσέζικα, εἶχε ἀναλάβει τὴν ἀποστολὴ αὐτή, μὲ ρητὴ
 διαταγὴ νὰ μὴ σισματήσῃ καθόλου πρὶν νὰ τοὺς συναντήσῃ, κι' ἂν ἀκόμα θὰ
 ἔπρεπε νὰ πάη ὡς τὴν Τουλῶνα. Τοῦ δίνουν τὴν καλύτερη μπριγκαντίνα, τὴν
 πιὸ ἑλαφριά στὸ πανὶ καὶ στὸ κουπί ἀπ' ὅλο τὸ στόλο, γιὰ νὰ ξεφύγῃ τὶς
 Τουρκικὲς γαλέρες σὲ περίπωση πού θὰ τὶς συναντοῦσε. Στὸ μεταξὺ δὲν σκέ-
 πτονταν παρὰ πῶς γὰ ἀσφαλιστοῦνε ὡς τὸν ἐρχομὸ τῆς ἐπικουρίας αὐτῆς, θεω-
 ρῶντας βέβαιο πῶς στὴν προσέγγισή του θὰ εἴμαστε σὲ κατάσταση περισσό-
 τερο νὰ τοὺς ἀμφισβητοῦμε τὴν ὑπαιθρο παρὰ νὰ φοβόμαστε τὶς προσπάθειές
 τους ἐναντίον τῶν τειχῶν μας.

Ὁ γαλλικὸς στόλος εἶχε τὸν καιρὸ τόσο εὐνοϊκό, πού σὲ 15 μέρες ἦρθε
 ἀπὸ τὴν Τουλῶνα νὰ ρίξῃ ἄγκυρα στὸν ὄρμο τοῦ Χάνδακα. Μὰ οἱ γαλλικὲς
 γαλέρες εἶχαν πάρει τὸν δρόμο τῆς Ἰταλίας γιὰ νὰ ἐνώθοῦν μὲ τὶς γαλέρες τοῦ
 πάπα καὶ τῆς Μάλτας. Ἡ θέα τοῦ στόλου αὐτοῦ πού τὸν ἀποτελοῦσαν 60 ἐξο-
 πλισμένα πλοῖα, χωρὶς νὰ λογαριάσουμε στὸν ἀριθμὸ αὐτὸ ἓνα μεγάλο ἀριθμὸ
 μικρότερων σκαφῶν, χυροποίησε τόσο πολὺ τοὺς πολιορκημένους πού ἔκαναν νὰ
 ξεσπάσῃ ἡ χαρὰ τους ἀπὸ τὰ στόματα τῶν κανονιῶν καὶ τῶν μουσκέτων τους
 ὀλόγυρα στὴν πόλη. Κι' αὐτοὶ ὄχι μόνο μᾶς ἀνταπόδωσαν τὰ ἴδια, μὰ ἔρριξαν
 τόσες βολές κανονιῶν αὐτὴ τὴν πρώτη νύχτα, πού ἦταν σὰν ν᾿ἄθελαν νὰ κυνη-
 γήσουν τοὺς Τούρκους μὲ μόνο τὸ θόρυβό τους. (Συνεχίζεται)

Σ. ΛΟΓΙΑΔΟΥ ΠΛΑΤΩΝΟΣ